

Sedmi dio

NA GLAVNOM NJEMAČKOM ODSTUPNOM PRAVCU

Još u toku borbi za Srbiju, 10. oktobra 1944. godine, komanda njemačke grupe armija »F« je obratila pažnju komandama Grupe armija »E« (koja joj je bila potčinjena) i 2. oklopne armije da moraju imati u vidu da put i željeznička pruga Bosanski Brod - Sarajevo - Rogatica odnosno Višegrad - Užice »mogu igrati presudnu ulogu za snabdijevanje armijske grupe »Srbija« i Grupe armija »E«. Već tada je predviđeno da Sarajevo bude glavna baza za snabdijevanje tih trupa koje su se povlačile iz Grčke i da se u njemu izvrši pripreme za smještaj jedinica koje će tu stizati i dalje odlaziti.“

Međutim, snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije su, u sadejstvu sa trupama Crvene armije, presjekle najpogodniji odstupni pravac njemačkoj grupaciji na Balkanu u dolinama Južne i Velike Morave. Zbog toga je ta grupacija bila prisiljena da se izvlači pod mnogo težim uslovima. S tim u vezi je komanda Grupe armija »E« uputila, 18. oktobra, potčinjenim jedinicama uputstvo za vođenje borbe, u kome je, između ostalog, istaknuto i sljedeće:

»Poslije operativnog proboja protivnika s obje strane Dunava u rejon Beograda i sa ovim nastalog prekida svih dosadašnjih pozadinskih (saobraćajnih) veza, nastala je za Grupu armija »E« nužnost da promijeni pravac ka sjeverozapadu prema teritoriji između Jadrana i Save i da tako otvorи nove veze i dobije naslon na sopstvene snage na sjeveru Balkana (Komanda 2. oklopne armije). Cilj ove naše operacije je (da se) od sada cjelokupne snage Jugoistoka prikupe na teritoriji zapadne Hrvatske (misli se na teritoriju NDH, prim. A. Đ.) da bi se odavde mogla povesti odbranajuistočnih granica Rajha, i to po mogućnosti ofanzivno.

1) Zbornik NOR, XIII/4, cit. prilog br. 1, str. 985.

Za ovo Grupa armija »E« mora za sebe da osloboди bombard i drži otvorenim sljedeće pravce puteva koji vode na prostoriju Mostar - Sarajevo:

Put A:

Uroševac - Prizren - Kukes - Skadar - Podgorica - Nikšić - Trebinje - Mostar.

Put B:

Mitrovica - Novi Pazar - Sjenica - Prijepolje - Višegrad, odnosno Prijepolje - Pljevlja - Goražde - Rogatica - Sarajevo.

Put C:

Kraljevo - Čačak - Užice, a odavde kao C) - Višegrad - Rogatica - Sarajevo, a kao C₂ preko Zvornika - Tuzla - Doboј.

Dok će se za putne pravce A i C izboriti komande 21. armijskog korpusa, odnosno korpusa »Miler«, uz raspored sopstvenih snaga po dubini, dogleđeće se za otvaranje putnog pravca B upotrijebiti specijalni štab 'Šojerlen'. Poslije dostizanja rejonu Višegrada, štab 'Šojerlen' ima zadatku da, u vezi sa snagama 2. oklopne armije, izgradi novu pozadinsku bazu Grupe armija »E« uz držanje otvorenim puteva koji idu prema Višgradu.²⁾

Kako se iz tih planova vidi, glavnina snaga Grupe armija »E«, kojaje sredinom novembra 1944. godine imala u svom sastavu 249.000 vojnika i 34.800 konja,³⁾ trebalo je da se povuče preko istočne Bosne, i to prvenstveno komunikacijama koje idu od Višegrada ka Sarajevu. Zbog toga je taj dio operativne prostorije 3. korpusa dobio veliki značaj i za snage NOVJ i za neprijatelja.

Još dok su počinjale borbe za oslobođenje Beograda, vrhovni komandant maršal Tito imao je u vidu te neprijateljeve namjere, pa je uputio sljedeće naredenje štabu 3. korpusa:

»Da bi se sprečilo bjekstvo njemačkih trupa, kojima je odjećena odstupnica preko Beograda, naređujem da na vašem sektoru porušite što solidnije sve komunikacije koje iz Srbije vode preko vaše teritorije ka zapadu. Sa rušenjem odmah otpočeti i angažovati i stanovnike. Tu dolaze komunikacije:

1. Put Zvornik - Tuzla - Doboј. Most u Zvorniku treba solidno porušiti.
2. Put od Zvornika i Drinjače - Vlasnica - Sokolac - Romanica - Sarajevo.
3. Pruga i put Višegrad - Pale - Sarajevo.

2) Isto, izvod iz ratnog dnevnika komande Grupe armija »E« za period od 1. 10. do 31. 12. 1944. godine, prilog br. 2, str. 1159-60

3) Isto, pregled brojnog stanja jedinica potčinjenih komandi Grupe armija »E« na dan 16. 11. 1944, dok. br. 174.

Za rušenje komunikacija preko Romanije i dolinom Prače izdvojite lako pokretne jedinice...

Puteve rušiti po cijeloj dužini i u slučaju neprijateljevog povlačenja postavljati dubinske otpore, radi što dužeg usporavanja neprijatelja...⁴⁾

Jedinice 27. divizije u Tuzli, na dan godišnjice divizije, 11. oktobar 1944. godine

I. Borbe za komunikacije između Sarajeva i Višegrada

Neposredno poslije oslobođenja Tuzle štab 3. korpusa je, 21. septembra, stavio u zadatak štabu 27. divizije da, uporedo sa izvršavanjem zadataka u dolini Spreče i u rejonu Tuzle, budno prati razvoj događaja na području Romanije, jer je predviđao da je uskoro tamo pomjeri.⁵⁾ Međutim, potreba da se učvrste i obezbijede pozicije NOP-a u tuzlanskom basenu i u do-

4) Zbornik NOR, 11/14, direktiva Vrhovnog štaba 3. korpusu, 9. 10. 1944, dok. br. 291, i IV/30, naredenje štaba 3. korpusa štabu 38. divizije, 10. 10. 1944. dok. br. 33.

5) Zbornik NOR, IV/29, cit. dok. br. 96.

lini Spreče zahtijevale su da se ona zadrži na toj prostoriji još 15 do 20 dana. Tek 7. oktobra je 20. romanijska brigada pokrenuta iz Tuzle u rejon Vlasenice, odakle je trebalo da prikuplja podatke o situaciji na Glasincu i Romaniji i da u tim krajevima s manjim jedinicama vrši napade na slabije neprijateljeve snage.⁶⁾

Pioniri i omladina Tuzle kliču Titu, jesen 1944. godine

Tako se dio snaga 27. divizije našao na drumu Drinjača - Vlasenica - Sokolac u vrijeme kada je 3. korpus dobio pomenuto naredenje vrhovnog komandanta za dejstvo protiv njemačkih snaga kada se budu povlačile iz Srbije. Štab korpusa je tada naredio da 27. divizija pristupi sistematskom rušenju društava od Drinjače do Han-Pijeska i od Zvornika ka Tuzli (do Capardi), da poruši most preko Drine u Zvorniku, a da pripremi za rušenje most preko Drinjače u istoimenoj varošici.⁷⁾ Zbog potreba da se rasčisti situacija u rejonu Papraće i Požarnice, a i zbog proslave godišnjice divizije u Tuzli, o čemu je već bilo reči, glavnina 27. divizije (20. romanijska i 16. muslimanska brigada sa štabom divizije i pozadinskim jedinicama) stigla je na

6) Isto, IV/30, naredenje štaba 27. divizije od 6. 10. 1944, dok. br. 25.
7) Isto, cit. dok. br. 33.

prostoriju sela Sokolovići i Kalimanići tek u vremenu od 16. do 20. oktobra. Još u toku pokreta tih jedinica, štab 3. korpusa joj je precizirao zadatke. Njena glavnina je trebalo da izvrši temeljito rušenje komunikacija između Sarajeva i Višegrada i da ih presiječe, to jest da ih zaposjedne i na njima zadržava njemačke kolone kada krenu od Višegrada ka Sarajevu. Poslije smjene u rejону Tuzle, 19. birčanska brigada trebalo je da se uključi u izvršavanje tih zadataka.⁸¹

Komandant 3. korpusa, generalmajor Vlado Popović, sa starješinama iz štaba prima čestitku povodom oslobođenja Beograda, Tuzla, 21. oktobra 1944. godine

Na prostoriji jugoistočne Bosne, koja je ponovo postala operativno područje 27. divizije, tokom ljeta 1944. godine nisu stalno boravile jedinice NOV i POJ. Na nju su kratkotrajno izbijali dijelovi 3. korpusa, ili su se preko nje, pod borbom, prebacivali 12. vojvodanski korpus i 6. lička proleterska divizija kada su kretali za gornje Podrinje i Crnu Goru, odnosno kada su se vraćali za Srbiju (12. korpus). Za sve to vrijeme ti krajevi su bili pod kontrolom neprijatelja koji je držao garnizone pro-

8) Isto, cit. dok. br. 75.

mjenljive jačine u Sokocu, Rogatici, Višegradu i u važnijim mjestima u dolini Prače (radi osiguranja željezničke pruge) i imao više uporišta na važnijim topografskim objektima radi osiguranja drumova od Višegrada i Goražda do Sarajeva. Na Glasincu su djelovali Okružni komitet KPJ za Romaniju i sistem organizacija NOP-a, naravno pod otežanim uslovima, ali bez prekidanja kontinuiteta.⁹

U septembru 1944. godine se u jugoistočnoj Bosni i istočnoj Hercegovini desio jedinstven paradoks od početka ustanka u Jugoslaviji 1941. godine. Dio četničkih jedinica iz tih krajeva i iz Sanžaka - tzv. grupa jurišnih korpusa, pod komandom majora Vojislava Lukačevića, koji je tada imao dužnost i adutanta kralja Petra II Karadorđevića - u isto vrijeme je prešao u napad na jedinice 29. hercegovačke divizije NOVJ (kojaje i dotada stalno vodila borbe s četnicima) i na okupatorove garnizone i uporišta u kojima su se nalazile njemačke i ustaško-domobranske posade. Namjera je bila da te četničke snage, koje su do tada saradivale s okupatorom, ovladaju jadranskom obalom od Dubrovnika do Boke Kotorske i da tom kratkotrajnom borbom, u vrijeme njemačkog sloma na Balkanu, od zapadnih saveznika dobiju status snaga antinacističkog otpora. U kombinaciji je, naravno, bilo predviđeno ili očekivano iskrcavanje anglo-američkih trupa na tom mostobranu koje bi stavile pod svoju zaštitu te četničke formacije. Lukačević je tokom tromjesecnog boravka u Londonu i Kairu, u prvoj polovini 1944. godine, bio pripremljen da odigra ulogu oko izvlačenja četništva iz blata nacionalne izdaje i saradnje s okupatorom. U ostvarivanju tog plana, čije je težište bilo u istočnoj Hercegovini, učestvovali su s dijelom snaga i četnici iz jugoistočne Bosne (Kalinovička i Fočanska četnička brigada)¹⁰ a njihova glavnina je bila angažovana u gornjem Podrinju i u dolini rijeke Prače u napadima na ustaške i domobranske posade.

Četničko voćstvo je pokušalo da svoj kontrarevolucionarni manevar prikrije predlozima štabovima jedinica NOV i POJ o sklapanju sporazuma o međusobnoj saradnji u daljoj borbi protiv okupatora. S tim ciljem je u istočnu Bosnu upućen major Milivoje Koprivica, kao predstavnik četničkog štaba za istočnu Bosnu i Hercegovinu. Ali, štab 3. korpusa je s njim odbio bilo kakve pregovore.¹¹

9) Isto, izvještaj štaba 3. korpusa Vrhovnom štabu, 5. 10. 1944, dok. br. 20.

10) Sire o tom četničkom poduhvatu u Hercegovini vidi: Danilo Komnenović i Muharem Kreso, cit. d., str. 333-55, i Jozo Tomasevich, cit. d., str. 377-9.

11) Zbornik NOR, IV/29, cit. dok. br. 133, str. 548 i 551.

Poslije borbi koje su trajale deset do dvanaest dana, četnici su bili razbijeni od njemačkih trupa, pa su ponovo u istočnoj Hercegovini i jugoistočnoj Bosni uspostavili savezničke одноse s njemačkim snagama i trupama ustaške države.¹²

Taj oružani istup protiv njemačkih i ustaško-domobranih trupa nimalo nije zabrinuo njemačko komandovanje. Ono je dobro znalo da poslije tako duge saradnje četništva teško može izmijeniti svoje ponašanje i politiku. U svom dnevnom izvještaju za 22. septembar 1944. godine, Ajnzac-grupa policije bezbjednosti i službe bezbjednosti u NDH¹³, konstatovala je sljedeće: »O nekom opštem četničkom ustanku ni do sada, a ni u nadalje ne može biti govora. U Bosni i Hercegovini bio je dođuše cio niz prepada koji su imali za posljedicu odgovarajuće protivmjere njemačkih i ustaških jedinica. Veća borbena dejstva zapadno od Drine na liniji: Mesići - Ustiprača, Četničko vodstvo Bosne i Hercegovine, međutim, i sada kao i prije prema vani naglašava lojalnost.. ,«.¹⁴

Zbog toga kratkotrajnog istupa četnika protiv ustaško-domobranih trupa u južnom dijelu istočne Bosne, gdje je stigla glavnina 27. divizije, na toj prostoriji su se zadržale samo slabije četničke snage. U odnosu na diviziju one su bile isuviše slabe, pa su prešle na taktiku skrivanja i bježanja ispred jedinica jačih od bataljona. Glavnine Romanjanskog i Drinskog četničkog korpusa tada su se nalazile na prostoriji između Kalinovika, Foče i Goražda.¹⁵

Duž željezničke pruge Sarajevo - Višegrad u oktobru 1944. godine bili su raspoređeni dijelovi 8. domobranske posadne i 1. ustaške brigade (zdruga); u Rogatici su bile glavnine 2. i 3. bataljona pomenute ustaške brigade (ukupno oko 1.700 vojnika, podoficira i oficira), a u Sokocu i Podromaniji po četa iz 1. bataljona te brigade.¹⁶

12) Fragmenti o tadašnjim borbama između četničkih, s jedne strane, i ustaško-domobranih snaga, s druge strane, u dolinama Prače i u gornjem Podrinju objavljeni su i u Zborniku NOR, IV/29, dok. br. 152, 167, 168, 169, 171, 173 i 178.

13) Ajnzac-grupa policije bezbjednosti i službe bezbjednosti u NDH je imala ajnzac-komande u Osijeku, Sarajevu, Banjoj Luci i Zagrebu. O njemačkim policijsko-obavještajnim organima vidi više kod: Holm Sundhausen, cit. čl., VIG 2/1972, str. 89-131.

14) Zbornik NOR, IV/29, cit. dok. br. 149.

15) Danilo Komnenović i Muharem Kreso, cit. d., str. 351.

16) Zbornik NOR, IV/30, izvještaj obavještajnog odsjeka štaba 3. korpusa obavještajnom odjeljenju Vrhovnog štaba, 5. 10. 1944, dok. br. 21, i napomene 12, 13, 14. i 15.

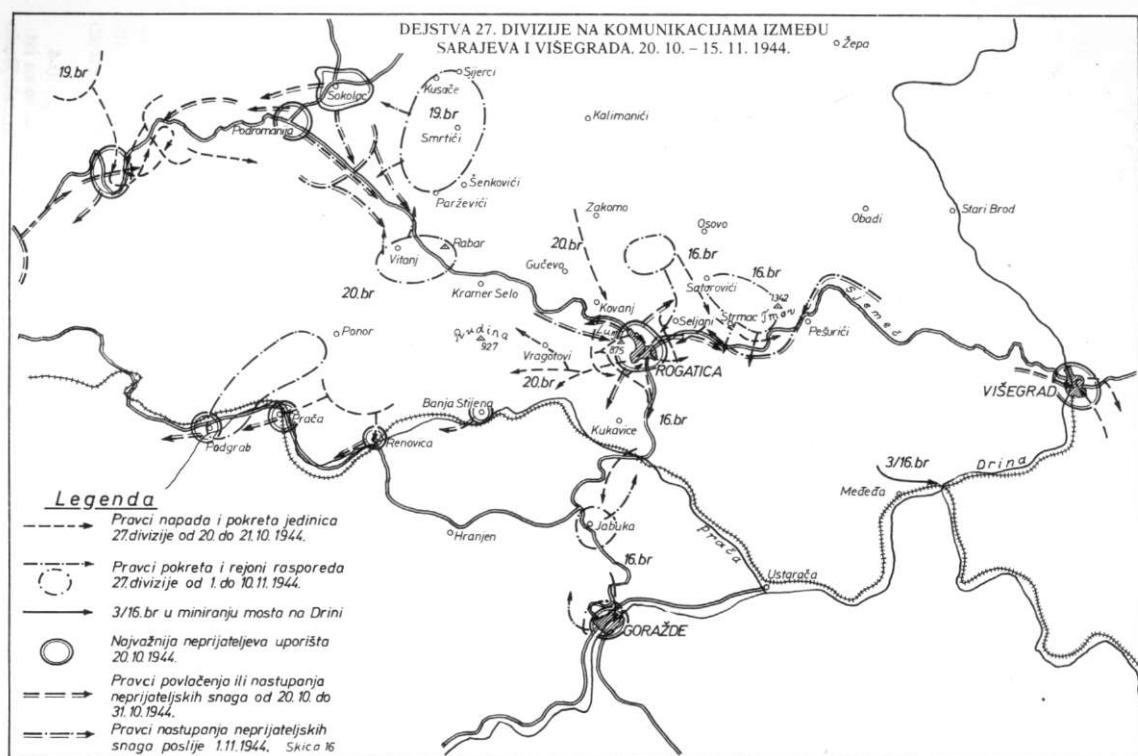
*Defile jedinica 3. korpusa u čast oslobođenja Beograda. Tuzla,
21. oktobra 1944. godine*

Kadaje stigla u rejon Sokolovića, 16. oktobra, 20. romanij-ska brigadaje imala 711 boraca i starješina. Njen štab se odmah povezao sa Okružnim komitetom KPJ za Romaniju. Od njega i drugih organizacija NOP-a dobio je detaljne podatke o situaciji u tim krajevima i o snazi neprijatelja u pojedinim uporištima.¹⁷⁾ Četiri dana kasnije na tu prostoriju stigla je i 16. muslimanska brigada. Jedinice 27. divizije stanovništvo je radosno dočekalo. S posebnim oduševljenjem proslavljen je oslobođenje Beograda. U četama i bataljonima je počela pjesma i počasna paljba, a odmah po selima su se okupili mještani i ti skupovi spontano su se pretvorili prvo u političke zborove, a onda u veselja naroda i vojske.¹⁸⁾

Pošto je imao dosta jasnu sliku situacije na području Romanije, štab 27. divizije riješio je da zadatak koji je dobio od štaba 3. korpusa izvrši na taj način što će se prvo zauzeti Rogatica, a onda ovladati drumom između Višegrada i Sokolca, da bi se na njemu mogla nesmetano izvršiti temeljita rušenja. Poslije

17) Mitar Minić, cit. čl, n. d., str. 530 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 104.

18) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 75 i ACK SK BiH, f Obi. kom za ist. Bosnu, izvještaj OK KPJ za Romaniju Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 16. 11. 1944, br. reg. 272/3.

*Dejstva na komunikacijama Sarajevo – Višegrad, oktobar–novembar
1944.*

toga, namjeravao je da sa obje brigade preduzme napad na neprijateljeve posade u dolini Prače radi rušenja željezničke pruge i druma (skicu br. 6). Tu svoju zamisao saopštio je štabovima 16. i 20. brigade na sastanku 21. oktobra.¹⁹

Planirano je da napad na ustaške snage u Rogatici izvedu obje brigade: 20. romanjska je trebalo da se do pada mraka 22. oktobra prebacu iz rejona sela Kalimanića do Kovanja, u toku noći da se razvije na polaznom položaju za napad na liniji Matovo brdo - Lunj (trig. 875) - Živaljevina, jugozapadno i zapadno od Rogatice, s koga da u 4 časa prede u napad na neprijatelja u gradu; 16. muslimanska imala je zadatku da se iz Sokolovića prebacu u rejon sela Seljani i Strmac (istočno od Rogatice, u zahvatu puta za Višegrad), tu izvrši rušenje druma i s polaznog položaja na liniji Gradac - Gulije - Potpeć sa glavnim snagama napadne neprijatelja u gradu u isto vrijeme kada i 20. brigada, a s pomoćnim da nastavi rušenje druma i obezbijedi napad od eventualne intervencije neprijatelja iz Višegrada. Na Glasincu (u selu Smrtićima) ostavljen je 4. bataljon 20. brigade sa zadatkom da u toku 22. oktobra obezbijedi zbor mještana, a poslije toga da se sa jednim brojem njih uputi na drum i u toku noći 22/23. oktobra izvrši rušenje serpentina kod sela Kovanja i obezbijedi napad glavnih snaga svoje brigade od moguće neprijateljeve intervencije sa pravaca od Sokoca.²⁰

Štab divizije naglasio je da rušenje druma ima istu važnost kao napad na neprijatelja u Rogatici.²¹

U vrijeme dok se glavnina 27. divizije pripremala za taj zadatak, dva događaja su imala neposredan uticaj na razvoj situacije oko Rogatice. Prvo su dijelovi 37. sandžačke divizije NOVJ zauzeli Višegrad (još 9. oktobra) i porušili most preko Drine.²² To je odmah izazvalo reakciju njemačkog komandovanja. Iz Sarajeva su uskoro ka Višegradi krenuli 7. dopunski bataljon 7. SS divizije i četa 105. SS izvidačkog bataljona 5. SS korpusa. Taj bataljon je stigao u Rogaticu 21. oktobra, a četa dan kasnije.²³ I upravo kada su se te njemačke jedinice spremale da nastave pokret ka Višgradu došlo je do krize neprijateljeve odbrane u dolini Bosne. Ona je nastala uspjehom jedinica 5. korpusa

19) Zbornik NOR, IV/30, zapovijest štaba 27. divizije od 22. 10. 1944, dok. br. 46 i A VII, k. 1112 A, cit. br. reg. 104.

20) Isto.

21) Isto.

22) Zbornik NOR, 1/14, depeša štaba 37. divizije NOVJ Vrhovnom štabu i štabu 2. korpusa, 19. 10. 1944, dok. br. 152. O tome vidi i kod: Žarko Vidović, Treća proleterska brigada, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1972, str. 329-32.

23) Zbornik NOR, IV/30, napomena 2 uz dok. br. 49.

NOVJ koje su, od 20. do 22. oktobra, oslobodile Travnik i više drugih mjeseta, nanijevši teške gubitke neprijatelju.²⁴⁾ U takvoj situaciji neprijateljevo komandovanje je riješilo da protiv snaga 5. korpusa angažuje pored drugih jedinica, i glavninu ustaške posade iz Rogatice.²⁵⁾

Međutim, te promjene koje su se u toku 21. i 22. oktobra dešavale u rogatičkom garnizonu i pokrete na drumu od Podromanije do Rogatice i obratno nije zapazila obavještajna služba brigada i štaba divizije. Uveče 22/23. oktobra u Rogatici su se nalazile pored dvije čete ustaša i oko 50 žandarma (ukupno oko 440 vojnika, podoficira i oficira)²⁶⁾ i pomenuti njemački bataljon i četa, pa su izgledi da se ovlada gradom bili vrlo mali, gotovo nikakvi. Uz to, štab 20. romanijske brigade je odustao od napada, jer je u toku pokreta dobio podatke od simpatizera (u brigadnom operacijskom dnevniku se ne kaže kakve, ali iz drugog izvora se vidi da se radilo) o promjeni stanja u rogatičkom garnizonu.²⁷⁾

Tako je samo 16. muslimanska brigada izvršila napad na neprijatelja u Rogatici, i to sa nešto od polovine svojih snaga (1. i 3. bataljon, izvidačka četa, topovski vod i četa 4. bataljona kao brigadna rezerva). Za rušenje druma i obezbjedenje napada sa pravca od Višegrada upotrijebljen je 2. dok je 4. bataljon (bez čete) zadržan u selu Satorovićima radi zaštite pozadinskih jedinica i osiguranja napada od Žepe.²⁸⁾ U toku pokreta su jedinice te brigade u selu Seljani iznenadile i zarobile grupu od 20 milicionera s oružjem i u predvideno vrijeme krenule u napad. Relativno lako su savladana i protjerana isturena ustaška obezbjedenja ispred Rogatice, koja su iza sebe u rovovima ostavila devet sanduka puščane municije. Uz podršku vatre minobacača bataljoni su izbili pred ivicu varošice. Tu su naišli na jak otpor iz rovova i bunkera i zgrada koje su bile podešene za odbaranu. Pojedine čete su uspjеле da upadnu u ustaške rovove, ali je veći dio brigadnog borbenog poretka ostao ispred njih, na otvorenom zemljишtu. S druge strane Rogatice, odakle je trebalo da napada 20. brigadu, nije se čula borba. Zbog toga, ali i zbog snažnog otpora neprijatela, štab 16. brigade je riješio da se ob-

24) Isto, operativni izvještaj 4. divizije 5. korpusa NOVJ za oktobar 1944. godine, dok. br. 66.

25) Zbornik NOR, IV/31, bojna relacija 1. ustaškog djelatnog zdruga, 23. 12. 1044. godine, dok. br. 175.

26) Isto.

27) Mitar Minić, cit. čl., n. d., str. 530, Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 75 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

28) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 195-6.

ustavi borba i da se jedinice povuku na polazne položaje, što je učinjeno u svitanje.²⁹¹

Poslije odustajanja od napada na neprijatelja u Rogatici, štab 20. brigade je, izjutra 23. oktobra, izvijestio štab divizije da »... jake njemačke motorizovane snage prodiru od Višegrada preko Rogatice ka Sokolcu..«³⁰⁰ Ta informacija bila je tačna što se tiče stizanja neprijateljevih snaga u Rogaticu, ali, kako je već rečeno, te njemačke jedinice su stigle od Sarajeva, a ne iz Višegrada. Štab divizije, slabo obaviješten o tome što se dešavalo u Rogatici, prihvatio je taj izvještaj kao tačan³¹¹ i naredio da se obustavi napad na neprijatelja u Rogatici. On je tog prijepodneva dobio obavještenja da su iz Čajniča u Goražde stigle njemačke jedinice, što, takođe, nije bilo tačno (jer su u tim mjestima bile jedinice 37. sandžačke divizije). Mada nije bio siguran u njihovu tačnost, jer ih je okvalifikovao kao »nepotvrđene vijesti«, bio je ipak sklon pomisli, vjerovatno na osnovi informacija koje je imao iz korpusnih zapovijesti i obavještenja, da su te snage, koje su se pojavile u Goraždu, »iz sastava južne njemačke grupe divizija koje se probijaju od Metohije preko Sandžaka ka Sarajevu.«³²¹ To gaje i opredijelilo da toga dana naredi objema brigadama da hitno i po svaku cijenu poruše cestu i da dubinskim zasjedama sprečavaju prodiranje neprijatelja od Višegrada ka Rogatici i od nje prema Sokocu. U naredenju je predviđao da te zadatke 16. brigada izvrši iz rejona Šatorovići, Seljani i Strmac, a 20. brigada iz rejona Kovanja, Gučeva i Han-Rudina. Osim toga, 20. brigada je trebalo da prikupi sigurne podatke o željezničkoj pruzi Višgrad - Sarajevo, jer će njena orijentacija za narednu noć biti ka željezničkoj stanici Renovica.³³¹

To naglašeno insistiranje da se hitno i po svaku cijenu izvrše rušenja druma Višgrad - Rogatica - Sokolac nije ostvareno u toku dana 23. oktobra. Jedino je to učinio 4. bataljon 20. romanjske brigade. Iz izvora se ne vide razlozi zašto se od toga odustalo. Iz analize situacije u kojoj su bile obje brigade odgo-

29) Isto, i Zbornik NOR, IV/31, cit. dok. br. 175.

30) Zbornik NOR, IV/30, naredenje štaba 27. divizije od 23. 10. 1944. godine, dok. br. 49.

31) O tome je štab divizije izvijestio štab 3. korpusa, a on Vrhovni štab koji je, 24. oktobra, tražio od 37. divizije da ga izvijesti o tome što zna o pokretu jačih njemačkih motorizovanih kolona od Višegrada ka Rogatici. Taj štab je prvo 25. oktobra izvijestio da Višgrad kontrolišu dijelovi 37. divizije, a onda, narednog dana, da su Nijemci od Rogatice izbili u Višgrad. (Zbornik NOR, 1/14, dok. br. 134, depeša br. 234, i dok. br. 152, depeše br. 424 i 447).

32) Zbornik NOR, IV/30, dit. dok. br. 49.

33) Isto.

Kolona 27. divizije u pokretu drumom između Han-Pijeska i Krama, oktobar 1944. godine

vor bi mogao da bude vezan za premorenost jedinica: protekle noći su imale duge marševe (15 do 20 km vazdušne linije). Uz to, ujutro 23. oktobra nisu se našle u onim rejonima gdje je predviđao (i naredio) štab divizije; 16. muslimanska se povukla u sela sjeverno od Rogatice i od druma za Višegrad, ne ostavivši na njemu ni zasjede niti izviđačke dijelove; glavnina 20. romanijske brigade ostala je u selima zapadno od Rogatice i južno od puta za Sokolac. Vjerovatno su te okolnosti navele štabove brigada da preko dana odmore i nahrane jedinice, a uveče da ih pokrenu na izvršavanje dobijenih zadataka. Tako je, na primjer, štab 16. brigade u 10,30 časova naredio 2. bataljonu da u toku naredne noći ponovo preduzme rušenje druma i da na njemu postavi zasjede na pogodnim mjestima između Pešurića i Sjemeća.³⁴

Zbog svega togaje u toku 23. oktobra oko Rogatice vladalo borbeno zatišje. Njemačke jedinice su krenule tog prijepodneva i bez uzneniranja izbile u rejon između Strmca i Pešurića

34) AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4 i Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d, str. 196.

(6 do 10 km istočno od Rogatice). Tako malo rastojanje koje su prešle i zastanak kod Pešurića vjerovatno su bili posljedica oštećenja i zapreka na drumu koje je prethodne noći izvršio, odnosno postavio navedeni bataljon 16. brigade. U divizijskom operacijskom dnevniku zabilježena je i borba protiv tih SS jedinica,³⁵ a u brigadnim dokumentima ona nije registrovana.³⁶

Naravno, štab divizije nije bio zadovoljan s tom pasivnošću niti sa odustajanjem 20. romanijske brigade od navedenog napada na neprijatelja u Rogatici. Uputio je oštru kritiku njenom štabu za propuste u protekloj noći.³⁷

Taj prijekor podstakao je štab 20. romanijske brigade da donese odluku da, izjutra 24. oktobra, 1. i 3. bataljon napadnu ustaše u Rogatici, 2. bataljon - posadu koja je obezbjedivala rudnik uglja kod sela Kukavice, a 4. bataljon - da nastavi rušenje druma Rogatica - Sokolac.³⁸ O toj odluci, međutim, nisu bili obaviješteni ni štab divizije, niti štab 16. brigade.

U duhu dobijenog naređenja za rušenje druma, štab 16. brigade je u toku noći 23/24. oktobra rokirao dva bataljona, ali na put od Rogatice ka Sokocu, sa zadatkom da na njemu izvrše rušenja i spreče saobraćaj, što su oni izvršili bez uzneniranja, jer na drumu nije bilo neprijatelja.³⁹

Poslije te mirne noći, izjutra 24. oktobra, kada je već bilo svanulo, uslijedio je silovit napad 1. i 3. bataljona 20. romanijske brigade na ustaške položaje iznad Rogatice. Za kratko vrijeme oni su ovladali Lunjom i Zahridom, najjačim uporištima u sistemu neprijateljeve odbrane. Glavni posao tu su obavile bombaške grupe. Iznenađene ustaške jedinice, a uz to i pokolebane zbog odlaska njihovih bataljona prema Travniku i njemačkih snaga prema Višegradu, nisu odoljele kada su se među njih, u grad, sručile čete romanijskih bataljona. Cijele posada se raspršila: jedni su se izvlačili prema Žepi (gdje se nalazila četa ustaša), a drugi ka dolini Prace, trpeći u tom bježanju znatne gubitke i ostavlјajući teže naoružanje i svu opremu i velike količine hrane u skladištima (3 mitraljeza, 2 laka minobacača, 1.000 mina za te minobacače, 500 topovskih granata, radio-stanicu i drugo). U borbama za Rogatiku bataljoni 20. brigade su imali samo 4 ranjena borca. Vjerovatno bi ustaše pretrpjeli još veće gubitke daje štab 20. brigade o svojoj odluci izvijestio štab

35) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 75.

36) AVII, k. 1111, br. reg. 18/1-22.

37) Zbornik NOR, IX/7, izvještaj političkog komesara 27. divizije Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 7. 11. 1944, dok. br. 99.

38) AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. i Mitar Minić, cit. čl., n. d., str. 531.

39) Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 196.

divizije i da je u napadu na neprijatelja mogao da uzme bar dio 16. brigade.⁴⁰»

Iako štab 27. divizije nije, zbog pomenutih okolnosti, očekivao zauzimanje Rogatice, on je brzo i efikasno reagovao na novostvorenu situaciju. Još tog prijepodneva naredio je da se 20. romanijska brigada prikupi na prostoriji zapadno od grada (u selima Vragolovi, Kukavice i Mesići) i da preduzme napad dolinom Prače radi potiskivanja neprijatelja iz nje i rušenja drumova i željezničke pruge između stanica Mesići i Renovica. Istovremeno je 16. muslimanskoj brigadi dao zadatak da sa dijelom snaga ostane u rejonu Rogatice radi rušenja puteva, a da dva bataljona uputi na njemačku kolonu na drumu za Višegrad.⁴¹»

Pokreti jedinica koje su dobole borbene zadatke počeli su uveče 24/25. oktobra. Bataljoni 16. brigade izbili su na Sjemeć rano izjutra, ali nisu naišli na neprijatelja jer je njemačka kolona još prethodnog dana neometano stigla u Višegrad, gdje je naišla na porušeni most preko Drine. Odmah su pristupili rušenju druma (propusta, mostića, podzida) i obaranju velikih stabala na njega.⁴²» Na drugoj strani, u dolini Prače, 20. brigada je upotrijebila dva bataljona za izvođenje rušenja na željezničkoj pruzi kod stanica Banja Stijena i Sudići, a sa duga dva bataljona krenula u napad na neprijatelja. Bez većih teškoća oni su razbili neprijateljeve snage (oko 130 žandarma i neutvrđeni broj ustaša) i zauzeli Renovicu i Praču. Jedan oklopni voz koji je učestvovao u odbrani tih stanica bio je prisiljen da se povuče prema Sarajevu.⁴³»

Zauzimanjem Rogatice i Prače, 27. divizija je došla u priliču da nesmetano vrši rušenja na drumu Višegrad - Rogatica - Sokolac i na željezničkoj pruzi Višegrad - Sarajevo. Da bi proširio akciju rušenja i na drum koji od Goražda vodi prema Sarajevu, štab 27. divizije naredio je da 16. muslimanska brigada s dijelom snaga zauzme Goražde. Ona je sa dva bataljona i izviđačkom četom, koji su 26. oktobra krenuli iz Rogatice, uveče

40) Mitar Minić, n. d., cit. čl. 531, i Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 75 i dnevni izvještaj Ministarstva oružanih snaga NDH za 27. 10. 1944. godine, dok. br. 152. (U borbama za Rogaticu neprijatelj je 23. i 24. oktobra imao 6 mrtvih i 10 ranjenih ustaša - prema citiranoj bojnoj relaciji 1. ustaškog zdruga od 23. 12. 1944; u izvještaju žandarmerijskog zapovjedništva iz Goražda od 26. 10. 1944, navedeno je daje u tim borbama poginulo 28 ustaša i 14 žandarma, a da je nestalo 46 žandarma. Zbornik NOR, IV/31, cit. dok. br. 175 i AVII, k. 149c, br. reg. 25/13).

41) Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 196.

42) Isto i Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 152.

43) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 75.

tog dana lako savladala neprijatelja (oko 200 milicionera iz Sandžaka), koji je zaposio tu varošicu kada su je napustile jedinice 37. sandžačke divizije NOVJ. Pri tome su bataljoni 16. brigade bez gubitaka zarobili 20 neprijateljevih vojnika s oružjem.⁴⁴

U to vrijeme je 19. birčanska brigada dolazila preko Kladnja i Olova (u koje je ušla uz slabije borbe sa miliconerima i zelenokadrovcima) u sastav divizije. Tada je bila - prema ocjeni političkog komesara 27. divizije - najsređenija jedinica, a njen štab najbolji u diviziji. S njom su dolazili načelnik štaba 3. korpusa pukovnik Pero Kosorić i zamjenik komandanta 27. divizije potpukovnik Ratko Perić. Radioveza štaba divizije s njom nije bila redovna i pouzdana. Još 24. oktobra štab divizije predviđao je da ta brigada prvo ovlada Sokocem, a onda da krene ka Crvenim stijenama na Romaniju. Međutim, komandant korpusa Vlado Popović smatrao je daje bolje prvo zauzeti Crvene stijene. Zatoju je načelnik štaba korpusa orijentisao ka masivu planine Romanije.⁴⁵ Izjutra 27. oktobra ona je krenula iz sela Rakova Noga i poslije dugog marša uveče toga dana iz pokreta je napala neprijatelja (dijelove 1. bataljona 1. ustaške brigade). Postigla je potpuno iznenadenje. Iako su se nalazili u fortifikacijski potpuno uređenim otpornim tačkama, koje su bile zaštićene žičanim preprekama, ustaše su poslije kraćeg otpora napustile rovove i bunkere na Crvenim stijenama i povukle se prema Mokrom, bojeći se uništenja.⁴⁶»

Na gubljenje tog uporišta neprijatelj je odmah reagovao. Upravo, 27. oktobra, u Pale su stigla dva ustaška bataljona koji su bili, kako je već pomenuto, angažovani u neuspješnom protivnapadu protiv snaga 5. korpusa NOVJ u rejonu Travnika. Već izjutra 28. oktobra upućenaje glavnina 3. ustaškog bataljona prema tom najčuvenijem položaju na Romaniji. Do pada mraka neprijatelj je potisnuo 19. birčansku brigadu na liniju Stari Grad - Zelena Voda. Ali, poslije kraćeg predaha, ona je preduzela noćni protivnapad na neprijatelja na Crvenim stijenama. I pored više pokušaja da ga zbaci s tog položaja tokom noći u tome se nije uspjelo. Borba je nastavljena, pa su u toku dana položaji na Crvenim stijenama tri puta prelazili iz ruke u ruku. U tim okršajima su jedinice 19. birčanske brigade imale

44) Isto.

45) Isto, zapovijest štaba 27. divizije od 29. 10. 1944, dok. br. 55, IX/7, izvještaj političkog komesara 27. divizije Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu, 7.11.1944. godine, dok. br. 99, i A VII, k. 408A, knjiga depeša štaba 3. korpusa, depeša 27. diviziji, 23. i 31. 10. 1944, br. reg. 4/55-8/1 i 4/57-8/1.

46) Nikola Andrić, cit. čl. n. d., str. 436 i Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 75 i IV/31, cit. dok. br. 175.

14 mrtvih i 22 ranjena borca i starješine. I pored krajnje upornosti i požrtvovanja nije im pošlo za rukom da potisnu neprijatelja sa tog dominantnog položaja; u toku borbe 29. oktobra stigli su i dijelovi 2. ustaškog bataljona, pa je neprijatelj na tom poprištu obezbijedio znatnu nadmoćnost. Zbog toga ni naredni napad 19. brigade, u toku noći 29/30. oktobra, nije donio očekivane rezultate.⁴⁷⁾ »

Poslije svanuća odlučeno je da se 19. birčanska brigada izvuče iz borbe i da se jedinice odmore. Bilo je očigledno da se neprijatelj učvrstio na Crvenim stijenama i da ona nema dovoljno snaga da ga zbaci sa tog položaja. Osim toga, već je bio aviziran napad na neprijateljevo uporište u Sokocu, u kome je trebalo da učestvuju 19. birčanska i dio 20. romanijske brigade.⁴⁸⁾ »

Ali, i pored neospornih taktičkih rezultata koje je neprijatelj postigao u odbrani povraćenih položaja na Crvenim stijenama, situacija ustaške posade u Sokocu bila je teška. Raspoloženjem i borbom jedinica 19. birčanske brigade na Romaniji to jedino ustaško uporište u jugoistočnoj Bosni našlo se izolovano. Da bi se riješio te prijetnje, neprijatelj je, vjerovatno u toku 29. ili u toku noći 29/30. oktobra, naredio posadi (glavnina 2. ustaškog bataljona) da s većim dijelom snaga izvrši prepad na 19. brigadu na Romaniji.⁴⁹⁾ »

Ta ustaška grupa, koja je krenula iz Sokoca, upala je u raspored 19. birčanske brigade, i to na mjestu na Ravnoj Romaniji gdje su se nalazili štab brigade (s kojim su bili načelnik štaba 3. korpusa i zamjenik komandanta 27. divizije) i pozadinske jedinice. Na pravac odakle su stigle ustaše bio je raspoređen 1. bataljon. Njegov krnji štab (komandant je prethodnih dana bio ranjen, a zamjenik komandanta na vojnem kursu) nije prekontrolisao da li su čete postavile potrebna obezbjedenja kako im je bilo naređeno. A sve čete i borci zasjeda, izmoreni u dugim marševima (od Tuzle do na Romaniju) i dvodnevnim borbama - bili su zaspali. Ustaše su se kroz šumu neopaženo provukle i naletjele na isto tako usnule borce i starješine prištapskih jedinica i štaba brigade. Odmah su otvorile vatru. »Razvila se ogorčena borba prsa u prsa« - zabilježeno je u divizijskom operacijskom dnevniku. »Borbu su uglavnom vodili prištapski dijelovi boreći se na život i smrt, dok je intervencija bataljona kasno uslijedila. U toj borbi brigada je imala teške gubitke od 10 mrtvih i 12 ranjenih, a izgubljen je veći dio brigadne komore,

47) Isto.

48) Isto.

49) Isto.

1 top, 2 laka bacača, 1 piat', radio-stanica i radio-aparat, kao i druge sitne spreme u komori, a sem toga i brigadna arhiva. Neprijatelj je takođe imao teške gubitke od oko 40 mrtvih i ranjenih. (Brigada je imala i 60 nestalih, većinom novomobilisanih. Od ovog broja 15 ih je nestalo na putu Kladanj - Crvene stijene, tj. dezertiralo)«. U toj borbi poginuli su među ostalim Rava Janković, referent saniteta brigade, Budimir Todorović, komandir čete, i Milorad Lukić Tenjak, jedan od najboljih puškomitrailjezaca. Čuvši borbu, 2. i 3. bataljon su krenuli prema štabu brigade i kada su stigli na bojište ustaše su se uskoro povukli.⁵⁰ Na pojavu tih bataljona, isto tako su se povukli i djeležovi 1. sarajevske četničke brigade koji su, iz rejona Kostreša i Kadinskog Sela, takođe bili napali jedinice 19. birčanske brigade.⁵¹

Taj poraz 19. birčanske brigade bio je kasnije predmet istrage i razmatranja štaba divizije i Divizijskog komiteta KPJ i analize na sastancima štabova brigade sa štabovima bataljona. Nastojalo se da se iz tog slučaja izvuku pouke. Stab divizije uputio je štabu 19. brigade najozbiljniju zamjerku, ali nije smatrao da treba da se preduzimaju druge sankcije, jer je vjerovao da tako široko razmatranje tog slučaja ima dovoljno uticaja da se tako nešto ne ponovi u budućnosti u toj i u druge dvije brigade.⁵² Zbog toga neuspjeha na Romaniji odustalo se od već naredenog napada na neprijateljevo uporište u Sokolcu (kome su jedinice 20. romanjske brigade bile podišle), a s Romanijske je 19. birčanska brigada povučena u rejon sela Kusače i Šenkovići radi sređivanja i zatvaranja pravca od Sokoca.⁵³

Za vrijeme tih borbi na Romaniji, 16. muslimanska i 20. romanjska brigada su bile gotovo bez dodira sa neprijateljem, angažovane prvenstveno na rušenjima komunikacija i na mobilizaciji boraca u svoje jedinice. Za tih nekoliko dana (do kraja oktobra) porušile su oko 15 km željezničke pruge, 3 veća željeznička i drumska mosta, 14 manjih mostova, 3 propusta, a na putevima iskopale 15 dubokih rovova. Za te poslove su koristile i stanovništvo iz sela oko komunikacija. Međutim, efekti tog pregalačkog i zamornog rada nisu bili veliki, jer nije bilo dovoljno eksploziva i alata. Pokušaj 16. muslimanske brigade da poruši željeznički most na Drini kod ušća Lima nije uspio; ras-

50) Isto.

51) AVII, izvještaj 1. sarajevske četničke brigade, 30. 10. 1944 br. reg. BH - V-6188.

52) Zbornik NOR, IV/30, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 22. 11. 1944. dok. br. 106.

53) Isto.

položiva količina eksploziva, kada je aktivirana, nije mogla da presječe željeznu konstrukciju. Zbog toga je štab divizije hitno tražio od štaba 3. korpusa pored minicije i veću veličinu eksploziva. Još ranije, kad je 27. divizija kretala na Romaniji, štab korpusa je tražio od Vrhovnog štaba ta sredstva, a 24 i 27. oktobra je obnovio taj zahtjev.⁵⁴⁾

U pogledu mobilizacije novih boraca zapažene rezultate je postigla 20. romanjska brigada. Tih dana je u njene redove uvršteno 147 novih boraca. Među njima je bila i jedna četnička grupa od 65 boraca. Ona se do tada više puta kolebala, zavisno od situacije, da li da pređe na stranu NOV i POJ. Ovog puta se odlučila i predala jedinicama te brigade sa svojim naoružanjem (1 minobacač, 2 mitraljeza, 2 puškomitrailjeza i puškama).⁵⁵⁾ U mobilizaciji novih boraca je 16. muslimanska brigada postigla nešto slabije rezultate. Ona je kratko vrijeme radila i na formiranju partizanskog odreda u rejonu Goražda, ali je njen štab bio dosta skeptičan, s obzirom na ranija iskustva, da će tu jedinicu uspjeti formirati od bivših pripadnika milicije.⁵⁶⁾ Ukupno je u te dvije brigade od 20. oktobra do 7. novembra stupilo oko 250 novih boraca, od kojih je veća polovina to uradila dobrovoljno.

U to vrijeme su mobilizacijske mogućnosti i u tom dijelu istočne Bosne bile jako ograničene. Znatan dio prostorije između Han-Pijeska, Sokoca, Goražda i Višegrada bio je opustošen i od stanovništva napušten. Mnogo sela je bilo popaljeno ili opustjelo, bez žive duše. Dio ljudstva četničkih i milicijskih jedinica koji je, kadaje 27. divizija izbila na Romaniju, bio napustio te kvislinske formacije krio se oko svojih kuća i još se kolebao da pređe NOV i POJ. I te kolebljivce, a i dio stanovništva neprijatelj je plao vijestima da će uskoro naići njemačke divizije i pobiti i popaliti sve što je partizansko. S obzirom na mnogobrojne zločine koje su njemačke trupe počinile u tim krajevima i na razaranja i pustošenja koja su napravile od početka ustanka, te prijetnje su imale uticaja na dio masa koji se još nije bio oslobođio uticaja neprijatelja.⁵⁷⁾

Kada se 19. birčanska brigada izvukla iz borbi protiv ustaša na Romaniji, štab divizije dobro je procijenio da se narednih

54) AVJJ, k. 408A, cit. br. reg. 4/10-8/1 4/12-8/1 i 4/14-8/1, ACK SK BiH, f Obi. kom. za ist. Bosnu, cit. br. reg. 272/3, Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 75, i Ahmet Djonlagić i Čamil Kazazović, cit. d, str. 197.

55) Mitar Minić, cit. čl, n. d., str. 531 i Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 75.

56) Zbornik NOR, IX/7, cit. dok. br. 99, i Ahmet Djonlagić i Čamil Kazazović, cit. d, str. 197.

57) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 75 i ACK SK BiH, f Obi. kom. za ist. Bosnu, cit. br. reg. 272/3.

dana može očekivati napad neprijatelja od Podromanije i Sokoca ka Rogatici. Dan - dva ranije ukazao je štabovima brigada na potrebu da čvrsto drže jedinice u svojim rukama, da bataljone upozore da će divizija, kada naidu njemačke snage iz Srbije i Sandžaka, dejstva protiv njih izvoditi sa područja sjeverno od druma Crvene stijene - Rogatica - Višegrad, i da uspostave preko postojećih telefonskih linija vezu sa Rogaticom, gdje je tada bilo divizijsko komandno mjesto. U to vrijeme je 27. divizija već bila relativno dobro opremljena sredstvima veze: imala je 9 radiostanica, 5 telefonskih centrala, 17 telefonskih aparata, 10 km telefonskog kabla i 1 motor za punjenje akumulatora.⁵⁸¹

Pred napad snaga 1. ustaške brigade, 27. divizija je imala blizu 2.500 boraca i starješina⁵⁹¹ i bila je u sljedećem rasporedu: 16. muslimanska brigada je uputila dva bataljona duž druma Rogatica - Višegrad, koji su vršili rušenja na njemu i zatvarali pravac od Višegrada, a dva bataljona na prostoriji Goražde - prevoj Jabuka koji su, takođe, vršili rušenja na drumu; 20. romanijska brigada je sa dva bataljona (na liniji Rabar, trig. 1083 - Vitanj, trig. 1087 - selo Pavičići) izvodila rušenja na drumu i kontrolisala pravac od Podromanije ka Rogatici, a sa dva bataljona (na liniji Ponor - Podgrab) zatvarala dolinu Prače i, takođe, rušila objekte na željezničkoj pruzi i drumu u toj dolini; i 19. birčanska brigada (koja je još imala tri bataljona) bila je razmještena u rejonu sela Sijerci, Kusače i Pariževići, gdje se sredivala i zatvarala pravac od Sokolca.⁶⁰¹

Kada su navedene njemačke jedinice prodrle u Višegrad, sutradan je komandant Jugoistoka izvjestio Vrhovnu komandu Vermahta daje uspjelo otvaranje druma Sarajevo - Rogatica - Višegrad i daje štabu 2. oklopne armije data direktiva »da pode u susret Grupi armija »E« po mogućству u pravcu Užica...«.⁶¹ Međutim, istog dana kada su Nijemci prodrlji u Višegrad, 20. romanijska brigada je zauzela Rogaticu i time prekinula za neprijatelja tako važni odstupni pravac za Sarajevo. Komanda Jugoistoka je taj dogadjaj registrovala u svom ratnom dnevniku konstatacijom: »Uočljivo su povećana dejstva bandi na željezničkoj liniji Brod - Sarajevo - Rogatica - Višegrad, čiji je razvoj

58) Zbornik NOR, IV/30, pregled opreme za vezu 3. korpusa od 24. 10. 1944, dok. br. 50 i cit. dok. br. 55.

59) Isto, pregled brojnog stanja jedinica 3. korpusa sa stanjem na dan 20. 11. 1944, dok. br. 126.

60) Isto, operacijski izvještaj štaba 27. divizije za period od 1. do 15. 11. 1944. upućen štabu 3. korpusa, dok. br. 90.

61) Zbornik NOR, XII/4, izvještaj komandanta Jugoistoka Vrhovnoj komandi Vermahta, 25. 10. 1944, dok. br. 163.

od velikog značaja u pogledu snabdijevanja Grupe armija »E«. Nedostaju dopunske trupe za obezbjeđenje i ne vidi se odakle bi se moglo uzeti.⁶²⁾ Početnim uspjehom 19. birčanske brigade, 27. oktobra, drum između Višegrada i Sarajeva bio je došao na cijeloj dužini od oko 90 km pod kontrolu 27. divizije. U toj situaciji njemačkom komandovanju se žurilo da u Višegradu što prije organizuje prelaz preko Drine snagama borbene grupe »Šojerlen« koje su narednih dana trebale da izbiju u taj grad u nastupanju preko Sandžaka. Zato je komanda Grupe armija »E« insistirala, 27. oktobra, kod komande Jugoistoka da se za pomenutu borbenu grupu »dopremi mostovi materijal radi opravke mosta u Višegradi kome se pridaje naročiti značaj.⁶³⁾ Zbog svega togaje neprijatelj brzo reagovao na izbijanje 19. birčanske brigade na masiv Romanije. I, kada je u borbama do 31. oktobra ovlađao drumom preko te planine, pod kontrolom jedinica 27. divizije ostali su drumovi od Sokoca preko Rogatice do Višegrada, od Goražda do Rogatice i od hranjenskog prevoja do Prače, i željeznička pruga od stanice Mesići do Podgraba. Zato je neprijatelj, čim je potisnuo 19. birčansku brigadu sa Romanije, požurio da što prije prodre u Rogaticu i da ovlađe cijelom dužinom komunikacija između Sarajeva i Višegrada. Za prodror ka Rogatici upotrebio je ojačani 2. i 3. bataljon 1. ustaške brigade, uz to oni su imali zadatak da osiguraju prebacivanje 42. mostove kolone 5. SS korpusa do Rogatice i Višegrada, gdje je trebalo da se uspostave mostavski i skelski prelazi preko Drine.⁶⁴⁾

Kada je 1. novembra počelo nastupanje ustaša od Sokoca i Podromanije ka Rogatici, prema toj jakoj neprijateljevoj borbenoj grupi (u kojoj je bilo preko 1.800 ustaša i neutvrđeni broj Nijemaca)⁶⁵⁾ nalazila su se samo tri bataljona 27. divizije: jedan iz 19. birčanske sjeverno od druma i dva (1. i 2.) iz 20. romanjske brigade u zahvatu puta i sjeverno od njega. Oba ta romanjska bataljona su se tog dana pokrenula prema Sokocu, radi napada na neprijatelja u tom mjestu, jer im je naređenje za odlaganje toga napada stiglo kasnije. U ta tri bataljona moglo je biti svega nešto preko 500 boraca. Ostalih osam bataljona (tj. tri četvrtine snaga divizije) bili su znatno udaljeni od pravca i mesta kuda se neprijatelj probijao prema Rogatici. Međutim, tog dana su ustaše vršile napad s dijelom snaga, više s ciljem da

62) Isto, cit. prilog 1, str. 999.

63) Isto, cit. prilog 2, str. 1167.

64) Zbornik NOR, IV/33, bojna relacija 1. ustaškog djelatnog zdruga za novembar 1944, dok. br. 166.

65) Isto.

otkriju raspored jedinica 27. divizije nego da izvrše proboj njihovih položaja. Neprijateljev napad, koji je počeo u 8. časova, dočekale su jedinice navedenih bataljona 20. brigade i zaustavile ga ispred svojih položaja na liniji Rabar (trig. 1083) - Vitanj (trig. 1087) - selo Pavičići. Poslije podne u borbu je uveden jedan bataljon 19. brigade; napadao je od sela Pariževića u bok neprijatelju. Uskoro su se ustaše povukle ka Sokocu i Podromaniji.⁶⁶

Iako se taj napad završio povlačenjem neprijatelja, štab 27. divizije je dobro procijenio da se narednog dana može očekivati novi napad s ciljem prodora ka Rogatici. Zbog toga je odlučio da duž druma prema Rogatici prikupi glavninu divizije. S tim ciljem je naredio 16. brigadi da se grupiše kod Rogatice i organizuje odlučnu i upornu odbranu iznad sela Kovanja i Gučeva, 19. brigadi - da se rokira na prostoriju Smrčići, Pariževići, Šenkovići radi bočnog pritiska na neprijatelja u pravcu Rabra; i, 20. brigadi - da prikupi svoje snage radi dejstva u desni bok.⁶⁷

Ta dobra taktička zamisao, čija je suština bila da 16. brigada uporno brani položaje pred Rogaticom, a ostale dvije brigade da napadaju u bokove neprijatelja, nije, međutim, uspješno realizovana, jer su snage divizije postupno uvedene u borbu. Izjutra 2. novembra neprijatelj je prešao u napad sa svim snagama. Ali, sada su ga dočekale slabije snage nego prethodnog dana: na položajima Rabar - Vitanj samo 2. bataljon 20. brigade ojačan četom 1. bataljona, a kod sela Kule bataljon 19. brigade. Ostale jedinice tih brigada nisu uvedene u borbu tog dana: glavnina 19. brigade morala je štititi bok divizijskog rasporeda sa pravca od Sokoca, a dva bataljona 20. brigade, koje su se nalazila u dolini Prače, nisu se mogla skinuti sa tog pravca, jer je neprijatelj bio aktivan i na njemu; jedinice 16. brigade su bile daleko od mesta događaja: s pravca prema Višegradu upućen je prema Rabru 1. bataljon, 3. je bio u pokretu od Međeđe (gdje je pokušao da poruši most preko Drine), a 4. bataljon je pokrenut sa Jabučkog sedla iznad Goražda.⁶⁸

Jedinice 20. i 19. brigade pružale su snažan otpor nadmoćnjem neprijatelju koji je glavne napore usmjerio u zahvatu druma ka Rogatici. Poslije podne na Rabar je stigao 1. bataljon 16. brigade, ali to nije moglo da izmjeni situaciju. Uskoro je neprijatelj ovладao Vitnjem i uz podršku artiljerije i nekoliko

66) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 90 i A VII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4 (U operacijskom dnevniku 20. romanijske brigade stoji daje neprijatelj napad počeo u 10 časova).

67) Isto.

68) Isto, i Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 198.

bornih kola se probio do Han-Rudina. Bataljoni 19. i 20. brigade su ostali sjeverno i južno od druma, a bataljon 16. brigade se povukao na kose iznad Gučeva. Kada su ustaški prednji dijelovi izbili pred serpentine iznad sela Kovanja, 3. bataljon te brigade je izbio u selo Vragolove i tu se susreo s ustaškom desnom kolonom. Poslije kraće borbe povukao se istočno od Rogatice, u selo Ćemaloviće. Tu je nešto kasnije stigao i 4. bataljon, koji u toku pokreta nije došao u dodir s neprijateljem. Izgleda da su susretna borba kod Vragolova i napadi koje su, i poslije prodora ustaša duž druma, nastavile jedinice 19. i 20. brigade usporili prođor neprijatelja. Poznavajući dobro okolinu Rogatice, ustaše su prvo zaposjele Lunj i tek onda, tokom noći 2/3. novembra, ušli u napuštenu Rogaticu.⁶⁹⁾

Tim prođorom neprijatelja unekoliko se izmijenio raspored jedinica 27. divizije. Na desnom krilu je ostala u ranijem rejonu 19. birčanska brigada; u centru je i dalje bila 20. romanija-ska brigada, ali sada na prostoriji između sela Vragolovi, Kramer-Selo i Soćice; na lijevom krilu - 16. muslimanska brigada, ali sjeverno od Rogatice, na prostoriji između sela Gučeva i Satorovića. Za sve brigade i dalje je bio osnovni zadatak nastaviti rušenja na drumu Višegrad - Rogatica - Podromanija; one koje su bile bliže Rogatici trebalo je da vrše pritisak na posadu u njoj, a, osim toga, 20. brigadi je naređeno da 3. novembra u 4 časa napadne neprijatelja na drumu Rogatica - Podromanija. Kako su se ustaški bataljoni već bili spustili u Rogaticu, jedinice 20. brigade su se, nenašavši na neprijatelja, povratile u do-dijeljene im rejone.⁷⁰⁾

Njemačka mosna kolona, obezbijedena dijelom ustaških snaga iz Rogatice, krenula je, 3. novembra, ka Višegradu. Na nju je upućena glavnina 16. brigade. Dostigla je neprijatelja na prostoriji sela Strmac i Seljani, gdje se zaustavio zbog rušenja i zapreka na putu. Jedno vrijeme je vodena borba, ali je uveće prekinuta bez taktičkih rezultata. Za to vrijeme je 1. bataljon izvršio prepad na ustaše na Lunju (trig. 875), s ciljem da na taj način veže neprijateljeve snage u Rogatici i otkrije njihov raspored. Mada Lunj nije zauzet, ni ustaše iz grada nisu krenuli u pomoć njemačkoj koloni kod Strmca i Seljana.⁷¹⁾ Namjera je bila da se u toku 4. novembra obnovi napad na tu kolonu, ali od toga se odustalo. Nenajavljen je doletjelo deset savezničkih transportnih aviona i izbacilo pošiljku opreme za diviziju od oko

69) Isto.

70) Isto.

71) Isto.

300 padobrana na veliko prostranstvo, od planine Devetaka do doline Prače. Vjetar je ponio dio padobrana prema Rogatici. Sve jedinice 16. brigade koje su se nalazile na položajima prema toj varošici, a i dio onih koje su bile orijentisane prema njemačkoj koloni, krenule su prema neprijatelju da ga spriječe da pokupi tovare koji su se sputili padobranima. Takođe su i jedinice 20. brigade bile dijelom zaposlene na prikupljanju te opreme. Pa ipak oko 40 padobrana sa teretom je palo u Rogaticu, a oko 30 pošiljki su ugradile četničke i milicijske grupe koje su bile skrivene po šumama.⁷²

Tog dana (4. novembra) je štab divizije riješio da narednog dana 16. i 20. brigada napadnu neprijatelja u Rogatici. Računao je da ustaše još nisu solidno organizovale odbranu i da postoje mogućnosti da se neprijatelj razbije i varošica zauzme, jer je dio neprijateljevih snaga krenuo za Višegrad. Naredio je da 20. brigada napadne na položaje iznad Rogatice sa zapadne strane (na liniji Matovo brdo - Lunj), a 16. brigada da dva bataljoana uputi na neprijateljevu kolonu, a druga dva na ustaše u Rogatici s istočne i sjeveroistočne strane. Početak napada je predviđen 5. novembra u 4 časa.⁷³

Bataljoni (2. i 3) 20. romanjske brigade počeli su napad u 4,30 časova i do svanuća su zauzeli sve ustaške položaje, osim na Lunju, gdje se neprijatelj uporno branio. Zaustavljeni na toj najjačoj tački neprijateljeve odbrane, bili su prisiljeni da se na kraju, u 9,30 časova, povuku na polazne položaje.⁷⁴ Na drugoj strani Rogatice, bataljoni 16. muslimanske brigade nisu zatekli njemačku kolonu na drumu za Višegrad, jer je ona u toku noći izvršila pokret, pa su se rasporedili u dubinsku zasjedu i pristupili izradi zapreka na putu. Druga dva bataljona su u predviđeno vrijeme napala neprijatelja u Rogatici. Prodrli su do ivice varošice, ali nisu mogli dalje. Uskoro su se i oni povukli na polazne položaje. Stab divizije cijenio je da je osnovni uzrok neus-

72) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 90. Na traženje štaba 3. korpusa Vrhovni štab je obezbjedio da saveznici svojom transportnom avijacijom nekoliko puta doture oružje, municiju, eksploziv i druge borbene potrebe za 27. diviziju. Prvo je, 31. oktobra 1944, izbačena veća količina tih sredstava u reion Tuzle (od čegajeko narednih dana dio upućen 27. diviziji). Poslije toga su pošiljke direktno bacane (uz pomoć padobrana) na prostoriju na kojoj su bile raspoređene jedinice divizije: 4. novembra je dopremljeno 250 paketa (ili kanti), 5/6. XI-54, 6. XI-34 i 26. XI-neutvrđeni broj paketa (AVII, k. 408A, cit. br. reg. 4/57-8/1, 4/58-8/1 4/59-8/1 i 4/62-8/1).

73) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 90.

74) Mitar Minić, cit. čl., n. d., str. 532-3 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

pjeha u tom napadu kod jedne i druge brigade bio u neistovremenosti napada.⁷⁵

Kada su se bataljoni 16. brigade povukli ispred Rogatice, uskoro je primijećena veća motorizovana kolona od oko 30 kamiona koja je dolazila od Višegrada. Bila je to ona kolona koja je prethodnog dana prevezla mostni i pontonirski materijal. U njenoj pratinji i sada su bile ustaše sa nekoliko bornih kola i tenkova. U pomoć 2. i 3. bataljonu, koji su bili na drumu, upućen je 4. bataljon ojačan brigadnim topovskim vodom. Iznad sela Strmac, na padinama Tmora (trig. 1342), ti bataljoni su napali kolonu. Poslije oštredne borbe njen veći dio se probio u Rogaticu, dok je zaštitnica odbačena ka Višegradu. U toj borbi uništeni su ili oštećeni jedan tenk i dva kamiona.⁷⁶ Istog dana su dijelovi 19. birčanske brigade dočekali jednu kolonu od oko 200 Nijemaca i ustaša, koja je krenula od Sokoca ka Rogatici, i kod sela Kula je razbili, uništivši tom prilikom četiri kamiona. Neprijatelj je bio prisiljen da se vrati u Sokolac.⁷⁷

Poslije petnaestodnevnih borbi na komunikacijama između Sarajeva i Višegrada, štab 27. divizije privremeno je odustao od napada na neprijateljev garnizon u Rogatici i odlučio da ponovo precizira zadatke brigadama. Analizirao je dotadašnja iskustva i u zapovijesti od 5. novembra ukazao jedinicama na najpogodnije taktičke postupke koje treba da primjenjuju u borbi protiv njemačkih snaga koje su se očekivale iz Srbije i Sandžaka. Naglasio je daje raspored divizije takav »da sve brigade zajedno čine jednu veliku dubinsku zasjedu na komunikaciji Sokolac - Rogatica - Višegrad«, »da samoinicijativa štabova brigada (kao i bataljona) treba da dođe do punog izražaja«, da protivtenkovska oruđa uvijek treba da budu tako postavljena na položaje »da sijeku okuke i mrtve uglove na određenim sektorima«, da se minobacačka vatrica ne koristi protiv prethodnika, već protiv neprijateljevih glavnina i da minerska odjeljenja budu stalno na drumu radi njegovog rušenja i postavljanja nagnih mina (koje je, kao i eksploziv, divizija dobila u posljednjoj savezničkoj pošiljci).⁷⁸

U toj zapovijesti sve brigade su dobile zadatak da na drumu iskopaju duboke jame, to jest protivtenkovske rovove, 8-10 m dužine i 3¹ m dubine i da komunikaciju kontrolišu jačim

75) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 90, IV/33, cit. dok. br. 166, i Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 198-9.

76) Isto.

77) Zbornik NOR, IV/30, zapovijest štaba 27. divizije od 5. 11. 1944, dok. br. 69.

78) Isto.

zasjedama. Posebno je 19. birčanskoj brigadi naređeno da sprječi svaki neprijateljev pokušaj prodora od Sokoca ka Rogatici »... ne držeći pred neprijateljem kruto liniju fronta, nego se bacati neprijatelju na bokove i leđa, a u slučaju nemogućnosti zadržavanja neprijateljskog prodora, onda jašiti na ledima neprijatelja prateći ga uporno vatrom i pokretom dijelova svojih snaga dok on ne upadne u zasjede XX brigade«. Sve tri brigade su ostale u ranijim rejonima raspoređa, s tim što je samo jedan bataljon 20. romanijske pomjerен u sela Zakomo i Kalimanice (gdje se nalazio štab divizije) radi zaštite divizijskih skladišta i Bolnice.⁷⁹¹

Ta zapovijest je bila svojevrsna priprema jedinica divizije za borbe s njemačkim snagama koje su se očekivale. Preko posebnih četnih ili bataljonskih konferenciјa borci su upoznati sa situacijom u zemlji i u okviru toga im je objašnjavano zašto se povlače njemačke snage sa Balkana i iz istočnih krajeva Jugoslavije. Na časovima vojne obuke obrađivana je problematika zasjeda, borbi protiv tenkova i motorizovanih jedinica, i dr.⁸⁰⁾

Poslije neuspješnog napada na Rogaticu (5. novembra), na drumu Sokolac - Rogatica - Višegrad došlo je do zatišja. Samo je 6. novembra motorizovana kolona, koja je prethodnog dana stigla iz Višegrada u Rogaticu, krenula ka Sokocu, ali sada pod zaštitom jakih pobočnica koje su se kretale s jedne i s druge strane druma. Prvi bataljon 20. i zasjeda 19. brigade zadržali su je borbom oko tri sata (kod Rabra i Kramer-Sela). Ali, oni su bile nedovoljne snage da joj pruže snažniji otpor, a, osim toga, između njih nije bilo dovoljno sadejstva, pa je neprijatelj bez većih teškoća i gubitaka stigao do Podromanije.⁸⁰⁾ Narednih dana su ustaše vršile ispade iz Rogatice i Sokoca, ali su isturena obezbjeđenja brigada te pokušaje lako osuđećivale. Neprijatelj je u Rogatici bio blokirana. To je omogućilo brigadama da nesmetano vrše rušenje i miniranje druma. Kod Rudina, Kovanja i Strmca iskopano je pet dubokih rovova, a nagazne mine su postavljene na više mjesta. Uz to su jedinice 20. brigade nastavile miniranje druma i željezničke pruge u dolini Prače, od Renovice prema Palama.⁸²⁾

Ali, ipak, rogatički garnizon je bio smetnja za efikasnija dejstva i rad 27. divizije, jer je za sebe vezao dio njenih jedinica, na jednoj strani, i potencijalno otežavao borbu protiv njemačkih snaga kad krenu od Višegrada, na drugoj strani. Stoga je štab

79) Isto.

80) Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 199.

81) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 90.

82) Isto.

divizije ponovo riješio da 20. romanijska i 16. muslimanska brigada napadnu to uporište, a uz to da se poruši i željeznički most na Drini kod ušća Lima.⁸³⁾

Izvršenju tih zadataka bio je posvećen sastanak štaba divizije sa štabovima brigada, 10. novembra. Zato su u divizijskoj zapovijesti, izdatoj istog dana, zadaci samo registrovani: 20. romanijska je napadala na odsjeku Zahrid - Lunj (pogrešno je napisano da napada opštim pravcem Lunj - Zahrid, prim. A. D.), 16. muslimanska - na odsjeku Bahremovina - Tvičjak (takođe je i tu pogrešno napisano da napada na pravcu između ta dva sela, prim. A. D.), a 19. birčanska brigada da zatvara pravac od Sokoca.⁸⁴⁾

Ovog puta su obje brigade počele napad u predviđeno vrijeme, u 24 časa 12. novembra. Tri bataljona (1, 2. i 3) 20. brigade su opet ovladala svim neprijateljевim položajima na odsjeku svoga napada, osim Lunjom, oko koga se borba vodila sve do svanuća. U isto vrijeme su tri bataljona (1, 2. i 4) 16. brigade savladala spoljnju odbranu na istočnoj strani i s dijelovima se probila u varošicu, gdje se neprijatelj uporno branio iz tvrdih zgrada. Tim djelimičnim uspjésima ipak nije bio ozbiljnije narušen ustaški sistem odbrane, pa se neprijatelj organizovano i uporno branio. Zato je riješeno da se sve jedinice u svanuće povuku na polazne položaje.⁸⁵⁾

Tako se i taj napad završio bez rezultata. Iako je bolje premljen, a u njemu su upotrijeljene jače snage, osnovni uzrok neuspjeha bio je u nadmoćnosti neprijatelja, čija je posada u Rogatici (dijelovi 2. i 3. bataljona 1. ustaške brigade) bila brojno jača od jedinica 27. divizije koje su je napadale. S obzirom na to da se branila iz otpornih tačaka koje su fortifikacijski potpuno uredene, bilo je malo izgleda da se ona razbijje i prisili na povlačenje, pogotovo što se nije moglo postići iznenađenje. U tim uslovima, bez upotrebe artiljerije, s kojom bi se neutralisala najznačajnija neprijateljeva uporišta, teško je bilo zauzeti dobro utvrđenu Rogaticu.

Zahvaljujući iznenađenju i dobroj snabdjevenosti eksplozivom, uspjelo se porušiti željeznički most preko Drine kod ušća Lima. Taj zadatak su izvršili 3. bataljon i tehnički vod 16. muslimanske brigade. Noću 12/13. novembra neopaženo su izbili u selo Mededu. Miner i obezbjedenje odmah su krenuli željezničkom prugom. Most se nalazi između tri tunela: na lijevoj

83) Isto, zapovijest štaba 27. divizije od 10. 11. 1944, dok. br. 80.

84) Isto.

85) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 90, IV/33, cit. dok. br. 166 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 104.

obali Drine je jedan i njime su na most izbili mineri, jer u njemu i ispred njega nije bilo neprijatelja; na desnoj obali su dva: lijevim pruga ide ka Višegradu, a desnim prema Priboru. Između ta dva tunela bio je betonski bunker i u njemu njemačko obezbjeđenje. Mineri su ovog puta imali dovoljno eksploziva, pošto su od ranije znali dimenzije nosača, pravovremeno su pripremili odgovarajuća pakovanjaza miniranje. Pod zaštitom mraka i huke dviju rijeka koje tu, ispod mosta, prave jake bukove, na 40 do 50 metara od neprijatelja, postavili su eksploziv i poslije toga ga iz tunela aktivirali električnim paljenjem. Tek kada je eksplozija bacila most u rijeku, neprijatelj je otvorio vatru koja je, naravno, bila bez rezultata. Bataljon i tehnički vod su bez uznenemiravanja krenuli u polazni rejon, gdje su stigli 13. novembra. Taj minerski poduhvat, čiji je glavni izvodilac bio vodnik tehničkog voda Relja Remetić, bio je od takvog značaja da je zabilježen u ratnim dnevnicima njemačkih komandi Jugoistoka i Grupe armija »E«.⁸⁶⁾

Time je završen period borbi 27. divizije za ovladavanje komunikacijama između Sarajeva i Višegrada. U njima je »... kao cjelina pokazala da je dorasla i delikatnijim zadacima - pisao je tih dana politički komesar divizije - i da ima veliku udarnu moć, da može primiti još veliki broj ljudstva i da se sve više podiže, tako da nema u njoj problema koji bi naročiti zabrinjavali. Dobro je naoružana, potrebno je, s obzirom na zimu, u velikim količinama odjeće i obuće...«. Pri kraju oktobra (27. i 28), 27. divizija je bila privremeno uspjela da sve komunikacije koje vode od Višegrada ka Sarajevu stavi pod svoju kontrolu, i to na gotovo cijeloj njihovoj dužini, do na 15-20 km ispred Sarajeva. Ali, s obzirom na veliki značaj tih putnih i željezničkih veza za odstupanje Grupe armija »E«, a i na opšti odnos snaga koji je tada na području jugoistočne Bosne bio izrazito u korist neprijatelja, potiskivanje njenih dijelova sa Romanijske i probor neprijatelja u Rogaticu ne mogu se smatrati neuspjehom, jer je divizija, i posle tih neprijateljevih poduhvata, i dalje bila u mogućnosti da efikasno kontrolišu sve te komunikacije. Bez sumnje, to je bio značajan rezultat ukupnih napora svih njenih jedinica u tom dvadesetodnevnom periodu. Ostvaren je uz gubitke od 53 mrtva, 68 nestalih i 99 ranjenih boraca i starješina, od čega su gotovo dvije trećine (30 mrtvih, 60 nestalih i zarobljenih i 50 ranjenih) bile iz 19. birčanske brigade, većinom u borbama na Romaniji. Iz raspoloživih izvora ne mogu se pouzdano utvrditi

86) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 200 i Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 1. i 2, str. 1017, 1038 i 1177-8.

neprijateljevi gubici u borbama sa jedinicama 27. divizije, pa zbog toga ti podaci nisu ni navođeni za pojedine borbe. Prema operacijskom dnevniku štaba divizije, neprijatelj je imao, od 23. oktobra do 13. novembra 1944, 358 mrtvih, 57 zarobljenih i 518 ranjenih. Svakako su ti podaci o mrtvim i ranjenim neprijateljevim vojnicima i starješinama pretjerani.⁸⁷ Međutim, još su nepouzdaniji podaci koje daje neprijatelj o svojim gubicima; naročito se to odnosi na jedinice 1. ustaške brigade. To se da lako vidjeti iz već navedenih neprijateljevih izvještaja o gubicima u borbama za Rogaticu od 23. do 25. oktobra, u kojima ustaše, i prema svojim pretpostavljenim komandama, skrivaju broj svojih mrtvih i ranjenih.⁸⁸

2. Borbe protiv njemačkih snaga od Višegrada do Sokoca

Kako je već pomenuto, za otvaranje putnih pravaca prema Višogradu komanda Grupe armija »E« formirala je posebnu borbenu grupu »Šoyerlen« (Scheuerlen) u čijem su sastavu bila tri puka (ukupno devet bataljona), dva željeznička bataljona i dvije protivavionske baterije. Stabu te borbene grupe (koja je naziv dobila po prezimenu njenog komandanta), 21. oktobra su potčinjeni Srpska državna i granična straža, Ruski zaštitni korpus, borbeni ešelon komande Grupe armija »E«, borbena grupa »Furman« i tvrdavski pionirski štab br. 2.⁸⁹

Prednji dijelovi borbene grupe »Šoyerlen« izbili su, 11. novembra, u Višgrad i uhvatili vezu s 7. SS dopunskim bataljonom koji je stavljen pod komandu štaba te grupe. Već sutradan je komanda Grupe armija »E«, kojoj je borbena grupa »Šoyerlen« bila neposredno potčinjena, odobrila i u svom dnevniku zabilježila njene namjere »... da sa jakim dijelovima što brže prodre na zapad. Cilj je da se što prije zauzme Rogatica i Podromanija, kao i prevoji na potezu crnog puta (putni pravac B je nekoliko dana ranije dobio taj tajni naziv, prim. A. D.), koji ima odlučujući značaj, kao i da se taj put otvorи za transportovanje opreme za vazdušno izvidanje i drži u rukama za naša dalja kretanja u rejon Sarajeva...«⁹⁰

87) Zbornik NOR, IX/7, cit. dok. br. 99 i IV/30, cit. dok. br. 75 i 90.

88) Isto, IV/31, cit. dok. br. 175, i AVII, k. 149c, cit. reg. br. 25/13.

89) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 2, str. 1162-7.

90) Isto, str. 1176.

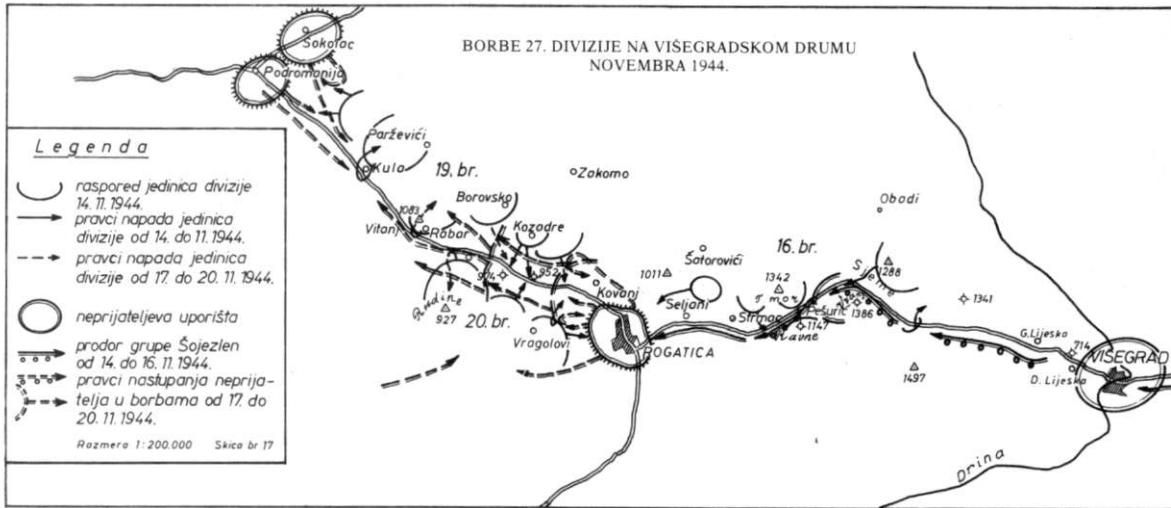
Iz tih šturih podataka vidi se daje namjera neprijatelja bila da prodre duž komunikacija i da na njima zaposjedne samo najvažnije prevoje i, naravno, Rogaticu i Podromaniju koje su držale ustaške jedinice. Njemačko komandovanje tada nije ni pomisljalo da preduzima dejstva van zahvata komunikacija i da u prodiranju ka Sarajevu izvodi operativne poduhvate širih razmjera.

Kada se to ima u vidu, treba naglasiti daje štab 27. divizije izabrao, uzimajući u obzir sve okolnosti, najpogodnije taktičke postupke za borbu protiv njemačkih snaga na drumu Višegrad - Rogatica - Sarajevo (skica br. 17). Po njegovoj zamisli - da se sva divizija postavi i bori duž tog druma do pred Sokolac kao jedna velika i duboka zasjeda - trebalo je da 16. muslimanska brigada prva prihvati borbu, jer je bila najbliža Višegradi. Predviđao je da ona samostalno vodi borbu protiv njemačkih kolona sve dok se ne probije do Rogatice. Uoči neprijateljevog napada štab 16. brigade održao je, 13. novembra, sastanak sa štabovima bataljona na kom im je saopštio da se uskoro očekuje nastupanje njemačkih jedinica od Višegrada i s njima razradio i utvrdio način dejstva. Tih dana je zahladnjelo i napadao je dubok snijeg. U svim brigadama je bio velik broj bosih boraca i sa slabom odjećom i obućom.⁹² Zbog toga su i bataljoni 16. brigade morali da se razmjeste po selima (koja su bila većim dijelom popaljena i napuštena), udaljenim 1,5 km vazdušne linije od druma. Kontrola puta je vršena isturenim zasjedama. One su imale zadatak - kada neprijatelj krene iz Višegrada - da prihvate borbu i prisile ga da se razvije kako bi bataljoni mogli izići na predviđene položaje. Plan je bio da borbu prvi prihvati 1. bataljon na Sjemeću i omogući 2. i 3. bataljonu da se razviju na pripremljenim položajima na Malom Tmoru (k. 1249), iznad sela Strmac, i na brdu Ravne (k. 1147). Kada neprijatelj izbjije u visinu tih položaja, ti bataljoni bi ga napali u bok, a 1. bataljon iz pozadine. Za to vrijeme je 4. bataljon trebalo da im obezbjedi led od prodora ustaša iz Rogatice i ujedno da bude i brigadna rezerva.⁹³

Izjutra 14. novembra krenula je prethodnica borbene grupe »Šoyerlen« iz Višegrada. Bio je to jedan ojačani bataljon (»Šluterbah«, nazvan po svom komandantu, prim, A. D.). Oko

91) Štab 3. korpusa je, 10. 11. 1944, uputio sljedeću depešu Vrhovnom štabu: »Pao veliki snijeg. Naše jedinice sa odjećom, a naročito sa obućom, veoma slabo stope. Po svim b-dama ima veliki broj bosih. Potrebna hitna pomoć, naročito za diviziju na Romaniji, gde nema kuća...« (Zbornik NOR, IV/30, dok. br. 130, str. 755).

92) Ahmet Đonlagić i Ćamil Kazazović, cit. d., str. 200-1.

Borbe protiv njemačkih snaga na višegradskom drumu, druga polovina novembra 1944.

podne su njegovi prednji dijelovi upali u zasjedu 1. bataljona, koja ih je zaustavila i prisilila da se razviju. Uskoro je stigla i glavnina tog bataljona i prihvatile borbu. Nadmoćniji njemački bataljon, podržan artiljerijom, nastavio je prodor drumom, ali je pri tome bio pritisnut pokretom i vatrenom dejstvom jedinica 1. bataljona. Čelna grupa, u kojoj je bilo nekoliko bornih kola, zaustavljena je ispred prepreka ispod Malog Tmora, gdje su je čete 2. i 3. bataljona dočekale sasređenom vatrom sa bliskog odstojanja (50 do 100 metara). Uz drum bilo je raspoređeno nekoliko protivtenkovskih pušaka, a na vatrenom položaju bio je i brigadni pt top 47 mm. Do pada mraka se vodila žestoka borba duž druma od Sjemeća do sela Strmac. Pojedini položaji oko puta su po nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku. Na kraju je neprijatelj bio prisiljen da se povuče do Sjemeća. U toku noći je glavnina 16. brigade izvršila dva napada s ciljem da razbijje njemačku grupu na Sjemeću i da je odbaci do Višegrada. Oba puta je uspijevala da stjera neprijateljeve jedinice na drum, ali je tu dočekivana snažnom bliskom vatrom, naročito iz malokalibarskih protivavionskih topova (tzv. flakova), zastajala, najviše zbog moralnog dejstva njihove vatre na borce,⁹³ jer se oni do tada nisu susreli sa rafalnom topovkom vatrom.

U svanuće 15. novembra štab 16. brigade je naredio da se prekine napad, ali da se bataljoni zadrže u neposrednom dodiru sa neprijateljem, da ga spriječavaju da opravlja drum i sklanja prepreke, i da predah iskoriste da srede jedinice, popune ih municijom i doture im topli obrok. Poslije tog zatišja, u kojem se i neprijatelj ograničio na odbranu, glavnina Brigade je nešto poslije podne ponovila napad na njemačku prethodnicu. Šumom pokriveno zemljiste je omogućavalo da se borba vodi na odstojanju 30 do 50 metara. Među neprijateljevim vojnicima u jednom trenutku došlo je do kolebanja i odstupanja. U tom trenutku je na bojište stizala neprijateljeva kolona od Višegrada. Bila je to borbena grupa formirana od ranijeg Ruskog zaštitnog korpusa. Podržana jakom artiljerijskom vatrom, zaustavila je napad 16. brigade i odmah prešla u protivnapad u zahvatu druma. Stiteći se jakim pobočnicama, njena glavna kolona, na čijem su čelu bili tenkovi i borna kola, postepeno je prodrala, savladajući i raščićavajući prepreke na putu. Oko njih i pojedinih položaja na Ravni (k. 1147) i Malom Tmoru (k. 1249) došlo je do pojedinačnih žestokih okršaja. Neke od njih su dva - tri puta zauzimale neprijateljeve i povraćale jedinice 16. brigade. Neprijatelj je oko druma tukao jakom vatrom iz tenkova

93) Isto.

i bornih kola koje je štitila pješadija, ali su jedinice Brigade uspjele da direktnom vatrom pt topa i pt pušaka izbacite iz borbe nekoliko tenkova i bornih kola.⁹⁴ Međutim, i pored tog snažnog otpora, neprijateljevi pješački dijelovi su iz glavne kolone i desne pobočnice odbacili bataljone 16. muslimanske brigade s druma i uveče nastavili prodor ka Rogatici. Motorizovani dijelovi su, međutim, ostali na drumu, jer za tako kratko vrijeme nisu mogli da otklone rušenja i prepreke na njemu.⁹⁵

Poslije četrdesetočasovne borbe, u kojoj je imala 5 mrtvih, 5 nestalih i 25 ranjenih boraca i rukovodilaca, 16. brigada se povukla na položaje 1,5-2 km sjeverno od druma Višegrad - Rogatica. Za to vrijeme su njeni bataljoni uništili 15 kamiona i oštetili 10 tenkova ili bornih kola i drugih motornih vozila, a zarobili su 5 neprijateljevih vojnika. Neprijateljevi gubici u mrtvima i ranjenim su procijenjeni na 130 do 250 vojnika, podoficira i oficira.⁹⁶

Dok je neprijatelj napadao od Višegrada, 19. birčanska brigada je uspješno suzbijala ispade njegovih snaga iz Sokolca, a 20. romanijska i 4. bataljon 16. muslimanske brigade su, pritiskom prema Rogatici, sprečili ustaše da iz tog uporišta ugroze pozadinu glavnine 16. brigade na višegradskom drumu.⁹⁷

U podne 16. novembra štab 27. divizije izdao je novu zapovijest za dejstva protiv njemačkih snaga koje su se probile u Rogaticu. On je pozitivno ocijenio protekle borbe 16. brigade, istakao da jačina »neprijatelja koji nadire iz Višegrada još nije utvrđena uslijed stalnog pridolaska pojačanja« i iznio pretpostavku »da se radi o probijanju jačih neprijateljskih snaga koje su iz sastava onih njemačkih opkoljenih divizija sa prostora Sandžaka i jugozapadne Srbije«. Njegov plan je bio da »hvatajući neprijatelja u procjep na komunikaciju... Rogatica - Sokolac, uništavamo njegove kolone u povlačenju, i da ga neprekidno i uporno razvijamo za borbu, usporavajući mu probijanje, kako bi na taj način omogućili uspješno izvođenje strateškog plana naše vrhovne komande...«. U duhu te zamisli, naredio je 19.

94) U uvodnom dijelu zapovijesti od 16. 11. 1944, o situaciji kod neprijatelja koji je nastupao od Višegrada, štab 27. divizije pisao je između ostalog i sljedeće: »... Neprijateljeva motorizacija sastavljena isključivo od kamiona, jer u Višogradu nema mosta preko Drine nego motorne skele, pa prema tome ne mogu da prebacuju tenkove. Ovi podaci su dobijeni od zarobljenika« (Zbornik NOR, IV/30, dok. br. 91) Međutim, iz ratnog dnevnika komande Jugoistoka se vidi daje most na Drini u Višegrudu bio opravljen 15. novembra 1944 (Zbornik NOR, XII) 4, cit. prilog 1, str. 1177-8).

95) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 90.

96) Isto.

97) Isto, i IV/33, cit. dok. br. 166.

birčanskoj i 20. romanijskoj brigadi da iz svojih rejonu pređu u napad na neprijatelja čim krene iz Rogatice drumom prema Sokocu, i to prva sa sjeverne, a druga - sa južne strane, a 16. muslimanskoj - da razvije dva bataljona na liniji selo Gučevo - Goletica (trig. 1011) radi pritiska na neprijatelja istočno i zapadno do Rogatice, a glavninu da povuče u pozadinu, u sela Oškoplje i Dumanjići, radi odmora, sređivanja i priprema za napad u leđa neprijatelju kada se bude probijao iz Rogatice.⁹⁸

Svakodnevno izvještavan o toku borbi na drumu od Višegrada ka Rogatici, štab 3. korpusa je, 17. novembra, tražio (na osnovu zahtjeva štaba 27. divizije) od Vrhovnog štaba da se hitno bombarduju neprijateljeve snage u Višegradu, Rogatici i Sokocu, ali da se ne bombarduje drum Rogatica - Sokolac, jer se za njega vode borbe.⁹⁹

Taj zahtjev je usvojen i 27. divizija će biti u prilici da samo djelimično vidi efekte savezničkog bombardovanja, ali ih nije mogla značajnije neposredno koristiti, jer između nje i tih vazduhoplovnih snaga, koje su dejstvovalo po njemačkim kolonama na njenom operativnom području, nije organizovano neposredno sadejstvo.

Kada su, uveče 15. novembra, pješačke jedinice čelnih dijelova borbene grupe »Šoyerlen« izbile u Rogaticu, tu su morale zastati ne samo zbog predaha i priprema za dalje prodiranje, nego i zbog toga da sačekaju svoju glavninu koja je stajala na višogradskom drumu ili u Višegradu, jer je i u toku 16. novembra morala sklanjati prepreke i zatravljati rovove na putu ili praviti obilaske radi prolaza motorizovanih dijelova.¹⁰⁰

Poučen iskustvom iz borbi od Višegrada do Rogatice, kada je njegova glavnina nastupala drumom sa relativno slabim bočnim obezbjedenjima, neprijatelj je u probijanju od Rogatice ka Sokocu isturio i sjedne i s druge strane jake pobočnice i na važnijim topografskim tačkama postavljao stalne posade koje su zatvarale prilaz drumu.¹⁰¹

Prema zapovijesti od 16. novembra, 27. divizija je na položajima sa sjeverne strane druma Rogatica - Sokolac imala pet bataljona: dva (iz 19. brigade) u rejonu sela Kula i Pariževići i na Rabru (trig. 1063), jedan, takođe iz te brigade, na Karauli (trig. 990) i u selu Borovsko; jedan (iz 20. brigade) u selu Kozadrama, i jedan (iz 16. brigade) u selu Gučevo. S južne strane

98) Isto, IV/30, cit. dok. br. 91.

99) Isto, cit. dok. br. 130, str. 758.

100) Isto, cit. dok. br. 91 i 130, str. 757.

101) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d, str. 200-1, Zbornik NOR, IV/31, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 1. 12. 1944, dok. br. 4.

druma, bila je glavnina (tri bataljona) 20. brigade, raspoređena u rejonu sela Vragolovi, Maravići i Kramer-Selo. Na Goletici, sjeverno od Rogatice, nalazio se jedan bataljon 16. brigade, a jedna njena četa bila je na višegradskom drumu, u zasjedi na Vranju (k. 1386)¹⁰²⁾ Tako rasporedene snage 27. divizije neće moći da se istovremeno upotrijebe u borbi protiv neprijatelja, jer su bile postavljene na položaje duž puta. U borbu će se uvođiti postupno, u mjeri u kojoj će se neprijatelj probijati drumom i ulaziti u rejone koje su im dodijeljeni za dejstvo.

Prednji dijelovi borbene grupe »Šojerlen« krenuli su iz Rogatice izjutra 17. novembra.¹⁰³⁾ Glavnina je nastupala drumom, a pobočnice visovima lijevo i desno od puta. Ali, već prvog dana su jedinice 20. romanijske brigade i bataljon 16. muslimanske brigade zaustavile neprijatelja i prisilile ga da se povuče u Rogaticu. Istovremeno je i 19. bîrčanska brigada odbacila dijelove 1. ustaške brigade koji su iz Sokoca i Podromanje pošli u susret čelnim jedinicama grupe »Šojerlen«.¹⁰⁴⁾ Sutradan je neprijatelj obnovio napad. Njegova prethodnica je čekala da pobočnice potisnu dijelove 20. romanijske brigade koji su sa Oble glave (k. 831) i k. 910, sjužne strane druma, kontrolisali serpentine kod sela Kovanja, i bataljon 16. brigade koji je isto činio od sela Gučeva i Srednice (k. 952). U toku dana su ti položaji nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku. Kadaje pala noć, neprijatelj se nije povukao u Rogaticu nego je ostao na drumu i na visovima oko njega, koje je zauzeo predveče kada je u borbu uveo i oba ustaška bataljona iz Rogatice.¹⁰⁵⁾ Tog dana (18. novembra) nje-mačka komanda Jugoistoka je u svoj ratni dnevnik zabilježila i sljedeće: »Čelni odredi štaba 'Šojerlen' stigli su u Kovanj (6 km sjeverozapadno od Rogatice). Uzvišenja koja se tamо nalaze sa obje strane puta drže bande u svojim rukama.«¹⁰⁶⁾

Da bi se jedinice odmorilie i pripremile za sutrašnje borbe, štab 27. divizije odlučio je da se u toku noći prekinu dejstva i da se pred svanuće, u 4. časa 19. novembra, izvrši opšti napad na neprijatelja. Istovremeno je obnovio zahtjev da avijacija bombarduje ranije pomenute objekte. Taj predah je borbena grupa »Šojerlen« iskoristila da pomjeri svoje čelne jedinice

102) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 91 i IV/31, cit. dok. br. 4 (U ta dva dokumenta ima izvjesnih razlika u rasporedu pojedinih jedinica. Kao pouzdaniji uzet je raspored koji je naveden u operativnom izvještaju).

103) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 1, str. 1038.

104) Isto, IV/31, cit. dok. br. 4.

105) Isto, i IV/33, cit. dok. br. 166.

106) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 1, str. 1039 i AVII, k. 1112A cit. br. reg. 104.

naprijed za oko 2 km, do ispod sela Stjenice. U predviđeno vrijeme su snage 27. divizije krenule u napad. Na desnom krilu je 19. birčanska brigada s glavninom i dalje osiguravala pravac prema Sokocu, a sa jednim bataljonom napala i potisnula prethodnicu neprijatelja od Stjenica ka Han-Rudinama. Do ujutru su 20. romanjska brigada i bataljon 16. muslimanske zbacili neprijatelja s visova oko puta (Brekovik, Srednica, tzv. Barake iznad Han-Rudine, i dr.), ali im nije pošlo za rukom da presijeku njemačku kolonu na više dijelova. Neprijatelj se krajnje uporno branio, primjenjujući u tome dosta masovno vatru protiv avionskih malokalibarskih topova (flakova) i česte protivnapade, koje je preduzimao čim bi koji dio njegovih pobočnica bio zbačen sa položaja oko druma. Tokom dana su naročito uporne borbe vodene za Brekovik (k. 974), s južne strane, i za Srednicu (k. 952), sa sjeverne strane puta. Sa položaja se dobro vidjela neprijateljeva kolona: bila je izdužena od Rogatice do Rudina i procijenjeno je da u njoj može biti oko 400 vozila (kamiona, traktora, bornih kola i nešto tenkova). Štab 27. divizije smatrao je, pošto su bokovi kolone bili slabo zaštićeni, da postoje povoljni uslovi da joj se nanesu značajni gubici. Zašto je još u 10 časova 19. novembra naredio da se ona ponovno napadne u 18 časova i da se pravci dejstava jedinica saobraze situaciji koja će biti u to vrijeme.¹⁰⁷

Ta odluka da se noću (19. na 20. novembra) produži borba bila je plod dobrog praćenja i osjećanja situacije. Borbena grupa »Šoyerlen« je 19. novembra zapala u nemale teškoće. Stajala je ugrožena na putu prema Sokocu. Komanda Grupe armija »E« je tog dana u svom ratnom dnevniku zabilježila: »... čela napadnutih jedinica i dalje vode teške borbe na visovima s obje strane puta 8 km sjeverozapadno od Rogatice...«, upravo kod Rudina. Njen položaj se pogoršavao i zbog uspješnog dejstva savezničke avijacije u rejoni Višegrada. Oko podne 19. novembra je 10 - 15 bombardera izvršilo napade na važnije ciljeve. Pogoden je bio most, jedna je skela potopljena, a nekoliko ih je oštećeno. Oštećenje i pomoćni most preko Drine, koji je bio u izgradnji. Njemačkim jedinicama koje su se tu prikupljale preostalo je jedino da se preko Drine prebacuju skelama. To je, međutim, znatno usporilo njihove pokrete. Da bi savladala te zahteve i usporavanja, koje je izazvala 27. divizija NOVJ - borbom između Rogatice i Sokoca, a kod Višegrada - saveznička avijacija, komanda Grupe armija »E« je, 19. novembra, riješila da ko-

107) Zbornik NOR, IV/30, zapovijest štaba 27. divizije za 19. 11. 1944 (u 10 časova), dok. br. 101 i IV/31, cit. dok. br. 4.

risti i otvori put od Užica prema Zvorniku, da zaustavi pokret 34. armijskog korpusa i da radi izvlačenja čelnih jedinica borbene grupe »Šojerlen« 5. SS korpus odmah uputi iz Sarajeva jednu motorizovanu borbenu grupu s tenkovima.¹⁰⁸

Za predviđeni napad u 18 časova 19. novembra 27. divizija je angažovala sedam bataljona: jedan 19. brigade, dva 16. i četiri 20. brigade. Svi su u osnovi napadali istim pravcima kao tog i prethodnog dana; samo je izmjena izvršena na pravcu Gučevo -Srednica, gdje je u borbu ubačen još jedan bataljon 16. brigade. U obezbjedivanju napada od Sokoca i dalje je bila glavnina 19. brigade, a bataljon 16. brigade koji je držao položaje prema Rogatici dobio je zadatku da sa Goletice tokom noći izvrši demonstrativni napad na neprijatelja u toj varošici.¹⁰⁹

U taj noćni napad gotovo sve jedinice 27. divizije prešle su iz neposrednog dodira s neprijateljem. Ponovo im je pošlo za rukom da zbace njegova obezbjedenja oko puta (gdje su se bila održala), a mjestimično i da izbiju na drum. Nekoliko sati se vodila ogorčena borba sa naizmjeničnim povlačenjima i napredovanjem. Neprijatelj se jakom vatrom i protivnapadima grčevito naprezao da sačuva vezu između svojih dijelova i da ne dozvoli presijecanje njegove mase na više mjesta.¹¹⁰ On je u tome uspio, ali su i jedinice 27. divizije ostale na visovima oko puta, s kojih su uspješno tukle veći dio kolone. Imajući u vidu da je ona ostala bez bočnih obezbjedenja, štab divizije je odlučio da se borba produži i po danu. U tom smislu je, izjutra 20. novembra, izdao zapovijest.¹¹¹ U toku tog prijepodneva su jedinice 20. romanjske i 16. muslimanske brigade na više mjesta, između Kovanja i Han-Rudine, izbile na drum i presjekle kolonu. Međutim, taj značajan taktički uspjeh nije se mogao dalje razviti, pa ni održati, jer brigade i divizija nisu imali rezervi. Nijemci su protivnapadima svojih jedinica u koloni i pristiglih pojačanja iz Rogatice, uz snažnu podršku artiljerije, odbacili dijelove tih brigada sa ceste.¹¹²

Kada je borba bila na vrhuncu, negdje oko podne, saveznička avijacija bombardovala je Rogaticu i dio neprijateljeve

108) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 1. i 2, str. 1043-5 i 1182 (Stab 27. divizije nije znao za rezultate bombardovanja savezničke avijacije, niti je tog i na-ređnih dana ostvarena veza sadejstva sa avijacijom).

109) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 101 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

110) Isto, IV/31, cit. dok. br. 4.

111) AVII, k. Uli, br. reg. 33/6.

112) Isto, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4 i Ahmet Đonagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 204-5.

kolone između Han-Rudina i Han-Stjenica.¹¹³⁾ To prvo neposredno sadejstvo savezničkih aviona (koje nije planirano i organizованo u taktičkim okvirima) izazvalo je oduševljenje među jedinicama i podstaklo ih, iako su borci bili na kraju snaga od umora i nespavanja, da još neko vrijeme izdrže u pokušajima da razbiju neprijatelja u koloni. Ono je bilo podstrek i glavnini 19. birčanske brigade da produži upornu odbranu protiv navedene borbene motorizovane grupe 5. SS korpusa koja je, s dijelovima 1. ustaške brigade, napadala od Sokoca i Podromanije u susretu čelu grupe »Šoyerlen«.¹¹⁴⁾ Oko 17 časova, »neprijatelj je uspio« - stoji u divizijskom operacijskom dnevniku - »da izvrši probaj naših položaja kod Rabra - Han-Stjenice i da se probije ka Sokocu. Pri tome mu je najviše pomogao ustaški garnizon iz Sokoca koji je stalno udarao u leda našim snagama. Premorene dugim i napornim borbama (a stanje municije svedeno na minimum), naše brigade bile su odbačene neposredno od ceste i neprijateljske pobočnice čvrsto su nasjele na kose oko ceste, a cijelu noć 20/21. neprijateljska motorizacija prolazila je cestom Sokolac - Crvene Stijene«.¹¹⁵⁾

Da bi olakšao probaj od Rogatice ka Sokocu, neprijatelj je, poslije podne (20. novembra), uputio dio svojih snaga iz Rogatice i iz doline Prače u pozadinu 20. brigade. Zbog tog je njena glavnina bila prisiljena da se u toku noći prebaci sjeverno od druma Rogatica - Višegrad, na prostoriju između 19. i 16. brigade.¹¹⁶⁾

Uvečer 20/21. novembra je drum Višegrad - Sarajevo bio na cijeloj dužini pod kontrolom neprijatelja, koja, međutim, te noći nije bila potpuna i stalna, jer se glavnina 20. romanijske brigade bez borbe i gubitaka prebacila preko njega. Do te noći je 27. divizija punih sedam dana zadržavala njemačku borbenu grupu »Šoyerlen« na prostoru od Višegrada do Sokoca, odnosno četiri dana od Rogatice. S obzirom na izrazitu nadmoćnost neprijatelja (sama borbena grupa »Šoyerlen«, bez pridodatih jedinica, imala je oko 10.000 vojnika),¹¹⁷⁾ njene brigade su u tim borbama ispoljile visok stepen upornosti i umještosti. Dejstvovale su prvenstveno iz zasjeda, ali u taktičkom smislu modifikovanih na elastičnu odbranu koja se prvenstveno zasnivala na aktivnim dejstvima. Gdje god i kad god su mogli, njihovi bataljoni su dočekivali neprijateljeve kolone, koje su se kretale dru-

113) Zbornik NOR, IV/31, cit. dok. br. 4.

114) Nikola Andrić, cit. čl. n. d., str. 437-8.

115) Zbornik NOR, IV/31, cit. dok. br. 4.

116) Isto, i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 104.

117) Zbornik NOR, XII/4, cit. dok. br. 174.

mom, a od Rogatice i njegove pobočnice koje su se kretale okolnim kosama, iz pripremljenih zasjeda. Ali, poslije vatrene prepada ili i udara pokretom, tj. jurišem, oni nisu odstupali, nego su ostajali na bojištu, vodeći borbu s ciljem da neprijatelja što duže zadrže, da mu onemoguće ili otežaju opravku druma i skidanje prepreka s njega i da mu nanesu što veće gubitke. Da su u tome sve brigade imale uspjeha, rječito govori vrijeme koje je tako nadmoćniji neprijatelj izgubio dok se probio kroz raspored 27. divizije. Treba napomenuti daje tome od nemalog značaja bila mogućnost (ili nemogućnost) prikrivenog raspoređivanja jedinica. Brigade su dobro koristile šume oko puta: jedinice su mogle da se dobro zaklone od pogleda na položajima i da neprijatelja dočekuju sa vrlo bliskih odstojanja, čime se znatno povećavala efikasnost njihove vatre. Osim toga, na pripremljenim položajima za doček neprijatelja bio je dobro organizovan vatreni sistem, i to ne samo za borbu protiv pješadije, nego i protiv oklopnih jedinica.⁸¹

S obzirom na intenzitet borbi, gubici jedinica 27. divizije nisu bili veliki. U vremenu od 16. do 20. novembra, ukupno je poginulo 14, nestalo 5, a ranjena su 34 borca i starještine.⁸² Na smanjenje gubitaka imali su odgovarajući uticaj dobro organizacija odbrane, pokriveno zemljишte i znatno borbeno iskustvo jedinica.

U neprijateljevim izvorima nema sređenih podataka o gubicima koje je imala borbena grupa »Šojerlen« dok se prebila od Višegrada do Sokolca. U divizijskom operacijskom dnevniku je navedeno daje neprijatelj imao od 16. do zaključeno 20. novembra 250 mrtvih i 300 ranjenih, da mu je uništeno ili oštećeno 30 motornih vozila (registravano je daje sigurno uništeno 8 kamiona), a zaplijenjen samo 1 puškomitrailjez, 20 pušaka i 6.000 komada metaka.⁸³ Tako oskudan pljen bio je poslijedica prvenstveno izmjenjenog položaja jedinica divizije u odnosu na snabdijevanje naoružanjem i drugom borbenom opremonom: pljen više nije bio jedini i najvažniji izvor snabdijevanja tim sredstvima, pa se borci i starještine nisu trudili, pogotovo ako je to bio riziK, da se dokopaju trofeja od neprijatelja.

118) U cit. operativnom izvještaju od 4. 12. 1944 (Zbornik NOR, IV/31, dok. br. 4), štab 27. divizije naveo je i sljedeće: »U ovom periodu borbi naročito se ističe efikasna upotreba bacača i protivkolskih oruđa. U pojedinim borbama bacači i Piat' odigrali su ogromnu ulogu u uništavanju neprijatelja i motornih vozila, kao na pr. u borbama kada je neprijatelj zadržavan od Rogatice prema Sokocu...«

Piat je ručni protivtenkovski bacač. Naziv potiče od početnih slova engleskih riječi: Projector Infantry Anti Tank, napomena A. E.

119) Zbornik NOR, IV/31, cit. dok. br. 4.

120) Isto.

3. Zasjeda na Sjemeću i drugi prepadi na njemačke kolone

Poslije probroja neprijatelja do Podromanije i Sokoca i prebacivanja glavnine 20. romanjske brigade na sjevernu stranu druma, štab 27. divizije izdao je sutradan (21. novembra) u 8 časova zapovijest u kojoj je precizirao privremeni raspored brigada i njihovim štabovima zakazao sastanak istog dana (u 14 časova) radi referisanja o stanju jedinica i o rezultatima borbi koje su vodile.¹²¹ Na tom sastanku je riješeno da se narednih dana jedinice što bolje odmore i srede i da zauzmu sljedeći raspored: 19. birčanska brigada u rejonu sela Smrtići i Pariževići i na Rabru (trig. 1083), sa zadatkom da zatvara pravac od Sokoca i dejstvuje na drumu između sela Kula i Stjenice; 20. romanjska u selima Ušnjaci, Zakomo i Gučovo, sa zadatkom da napada neprijatelja na drumu između Rudina i Kovanja; i, 16. muslimanska brigada - u selima Dumanjići, Oškoplje i Satorovići, odakle je trebalo da vrši napade na neprijatelja na drumu između Rogatice i Višegrada.¹²²

Iz tog rasporeda se vidi daje više od dvije trećine snaga divizije bilo znatno udaljeno od druma. Stab divizije je težio da brigade dobiju mogućnost da se bar malo odmore i srede jedinice, jer su od stizanja na Romaniju, za nešto više od mjesec dan, bile gotovo svakodnevno u borbi ili pokretu, po dosta teškom zemljištu. Oko 10. novembra je naglo zahladilo i pao je dosta visok snijeg. To je teško pogodilo sve jedinice: veliki broj boraca bio je bez tople odjeće i sa slabom obućom ili, čak, i bez nje. Teškoće oko ishrane jedinica takođe su se sve više zaoštrevale. Mjesni izvori su bili gotovo potpuno iscrpljeni, a dotur iz pozadine (korpusnih skladišta) neredovan i nedovoljan. Zbog toga su se morale preuzimati i tzv. ekonomске akcije. Tako su 24. novembra u Žepu upućena dva bataljona 16. brigade da u tom kraju izvrše rekviziciju hrane za diviziju. Snabdijevanje borbenim potrebama (municijom, eksplozivnom, a dijelom i oružjem) tih dana se vršilo doturom savezničke transportne avijacije. Njihovi avioni su u dva-tri navrata izbacili pomouću padobranu veću količinu opreme na prostor oko planine Devetaka, Žepe, sela Kalimanića (gdje se nalazio štab divizije)

121) Zbornik NOR, IV/30, dok. br. 104.

122) Isto, IV/31, cit. dok. br. 4.

i okolnih rejona. Od 25. do 27. novembra gotovo cijela 16. brigada prikupljala tu opremu.¹²³⁾

Za vrijeme je neprijatelj nastojao da što bolje obezbijedi komunikacije od Višegrada ka Sarajevu. Pored druma je istruario obezbjeđenja s kojim je štitio gotovo neprekidni tok saobraćaja. Za njega je tih dana pored druma i Višegrad bio jako osjetljivo mjesto. Saveznički avioni su i 20. novembra bombardovali ciljeve u tom gradu i ukočili skelski prelaz preko Drine. Da bi otklonili taj čep, Nijemci su nastojali da što prije ospesobe i što bolje obezbijede most preko Drine. To im je relativno brzo pošlo za rukom i komanda Jugoistoka je, 22. novembra, zadovoljno zabilježila u svoj ratni dnevnik: »... uspostavljenje most kod Višegrada i marševski pokret se zahuktao.«¹²⁴⁾

Povlačeći svoje trupe prema Sarajevu, komanda Grupe armija »E« riješila je, 15. novembra, da s dijelom snaga uspostavi front na liniji Mostar - Nevesinje - Foča - Pljevlja - Pribor - Užice - Rogatica - tok Drine do Zvornika. Kada je saveznička avijacija porušila most u Višegradu, ta komanda je, kako je već pogrešno, odlučila da, zbog teškoća koje imala u Višogradu i na drumu za Sarajevo, za povlačenje otvoriti put od Užica do Zvornika. Da bi se otvaranje tog puta ubrzalo i olakšalo, komanda Jugoistoka je, 21. novembra, planirala da se i od Podromanije preduzme probor prema Zvorniku.¹²⁵⁾ Tom odlukom su aktivirane neprijateljeve snage za prodor ka Han-Pijesku i Vlasenici, dakle pravcem koji je bio u neposrednoj pozadini raspoređene jedinice 27. divizije i kojim se vršilo snabdijevanje njenih jedinica iz korpusnih skladišta.

Poslije prodora neprijatelja prema Sokocu, borbena aktivnost jedinica 27. divizije nije prestajala, mada je, u odnosu na prethodne dane, bila slabijeg intenziteta i manjeg obima. Sada su borbe više vođene protiv neprijateljevih obezbeđenja koja su štitila pokrete kolona drumom. Njih je trebalo savladati ili se između njih provući - da bi se mogao izvesti neposredan napad na neprijatelja u pokretu. Tih dana je vrijeme bio vedro, pa su saveznički avioni 21. i 23. novembra snažno bombardovali njemačke kolone na drumu Višegrad - Rogatica - Sokolac i

123) Ahmet Djonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 205 (Štab 3. korpusa je nekoliko puta izvještavao Vrhovni štab o uslovima u kojima se vodila borba na drumu Višegrad - Sarajevo. U depeši od 19. 11. 1944. godine između ostalog javlja se i sljedeće: »... XXVII div. vodi borbu na tom sektoru već duže vremena pod teškim uslovima zime, slabe ishrane, vrlo slabe odjeće i obuće. Potrebno bi bilo to istaći preko radijaka (Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 130, str. 760).

124) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 1, str. 1048, 1050-1.

125) Isto, cit. prilog 2, str. 1177-8.

samu Rogaticu.¹²⁶ Međutim, jedinice 27. divizije se nisu neposredno mogle koristiti efektima tih bombardovanja, jer između štaba divizije (takođe i štaba 3. korpusa) nije postojala nikakva veza s odgovarajućom savezničkom komandom s kojom bi se utanačilo sadejstvo. Pa ipak, ta bombardovanja su imala uticaj na dejstva divizije narednih dana. Nijemci su, zbog opasnosti od avijacije, uredali pokrete po danu, što je dalo više prilika za noćne napade na njihove kolone.

Tako su dijelovi 19. birčanske brigade, ujutro u 3 časa 24. novembra, u zasjedi dočekali jednu neprijateljevu kolonu kod Rudina i nanijeli joj znatne gubitke. Puna četiri časa je zasjeda držala pod svojom kontrolom drum i zaustavila saobraćaj na njemu. Da bi je odbacio, neprijatelj je preduzeo napad i od Sokoca i sa puta. Cio dan se vodila žestoka borba za položaje ispred sela Pariževića, za Debelo brdo i Crni vrh. Njih je neprijatelj zauzimao dva puta, ali su na kraju, poslije izvedenog protivnappada, ostali u rukama 19. brigade.¹²⁷ Uporno nastojanje neprijatelja da održi drum pod svojom kontrolom bilo je tog dana vezano s navedenim planom za prođor preko Han-Pijeska i Vlasenice ka Zvorniku. U toku 23. i noći 23/24. novembar u Podromaniju i Sokolac su stigli štab njemačkog 22. armijskog korpusa i motorizovana borbena grupa 11. vazduhoplovne divizije koja je imala zadatak da narednog dana počne prođor ka Vlasenici.¹²⁸ Zato je izjutra 25. novembra neprijatelj obnovio napad na 19. birčansku brigadu i istovremeno krenuo drumom od Sokoca ka Han-Pijesku. U početku je taj prođor štabu divizije izgledao kao ispad radi boljeg obezbjedenje njegovog uporišta u Sokocu, pa je prema selu Margetićima uputio dva bataljona 20. romanjske brigade da napadnu tu neprijateljevu kolonu. Oni su, uporedo s borbom s njemačkim bočnim osiguranjima, uspjeli da se probiju do kolone na drumu (između sela Vidrića i Košutice) i da zapale pet kamiona. Bili su se dokopali i dva topa, ali su ih Nijemci protivnapadom povratili. Za to vrijeme je 19. brigada izdržala jak neprijateljev pritisak i krajem dana se opet našla na svojim položajima.¹²⁹

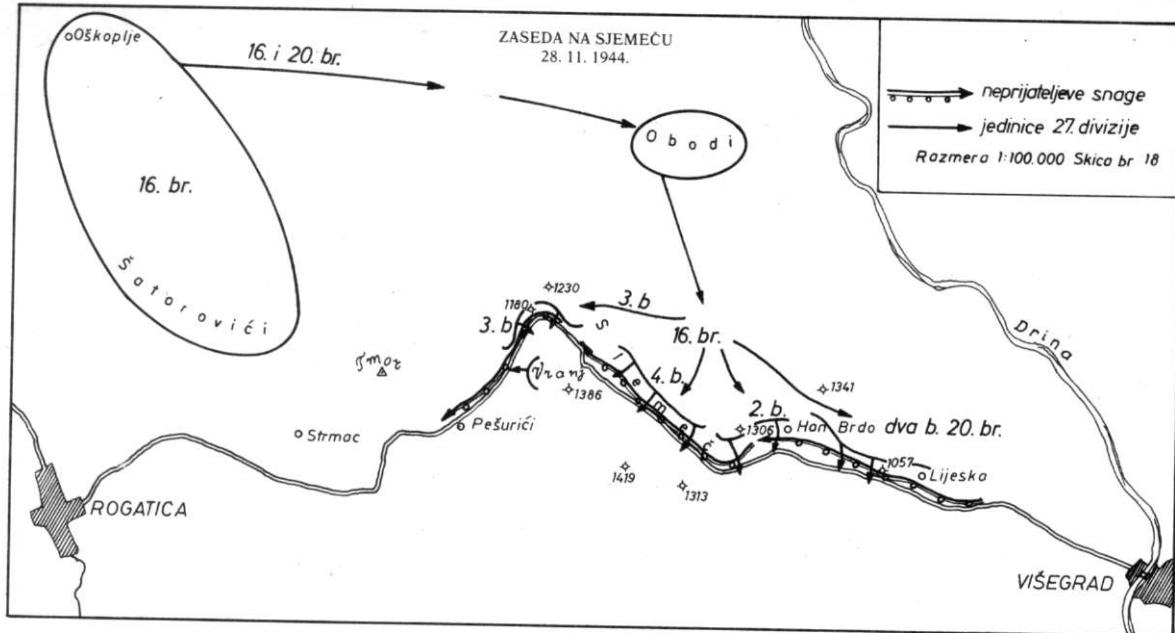
Štab 27. divizije nije mogao da odmah otkrije cilj neprijateljevog prođora od Sokoca ka Han-Pijesku. Pored boljeg obezbjedenja uporišta u Sokocu, cijenio je da to može biti i radi

126) Zbornik NOR, IV/31, cit. dok. br. 4 (U tom dokumentu se navodi da je neprijatelj imao od bombardovanja Rogatice 100 mrtvih njemačkih vojnika).

127) Isto.

128) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 1, str. 1056-7, 1063 i 1068.

129) Isto, IV/31, cit. dok. br. 4, AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

Zasjeda na Sjemeću

bočnog pritiska na 27. diviziju, koja je gotovo sva bila okrenuta drumu Rogatica - Sokolac. Ali, smatrao je da taj prodor za još neko vrijeme neće sputavati operativnu slobodu divizije. Iz dotadašnjih borbi je zaključio daje neprijatelj dobro obezbijedio drum od Rogatice do Podromanije i da se zbog toga na njemu ne mogu postići značajniji rezultati pri datom odnosu snaga. Zato je, 27. novembra, riješio da jednim iznenadnim napadom u blizini Višegrada ponovo uspori neprijateljeve snage i nanese im što veće gubitke. Za izvršenje tog zadatka obrazovao je borbenu grupu, nazvavši je grupom udarnih bataljona (tri iz 16. muslimanske i dva iz 20. romanijske brigade). Ona je trebalo da se narednog dana prikupi u selu Obadi (4 km vazdušne linije zapadno od Drine kod sela Stari Brod) i, noću 28/29. novembra, napadne neprijateljeve kolone koje se zateknju na drumu od sela Gornje Lijeske do zaključno iza Sjemeća¹³⁰⁾ (skica br. 18). Taj dio druma izabran je za napad zato što se pretpostavljaljalo da tu neprijatelj nema stalnih bočnih osiguranja, pa se očekivalo da se može postići iznenadenje; noćni napad je planiran ne samo zbog iznenadenja, nego još više zbog toga što se zapazio da neprijatelj svoje pokrete vrši uglavnom noću, da bi tako izbjegao dejstva savezničke avijacije.¹³⁰⁾

Dok ta borbena grupa bude na zadatku, 19. birčanska brigada je trebalo da, iz rejona sela Kusače, Sjerci i Smrtići, vrši prepade na neprijateljeve snage na drumovima Rogatica - Podromanija i Sokolac - Han-Pijesak, nastojeći da pri tome otkrije namjere neprijatelja koji je krenuo ka Han-Pijesku. Jedan bataljon 20. romanijske brigade, iz rejona sela Zakoma, takođe je trebalo da vrši prepade i postavlja zasjede na drumu između Rudina i Kovanja, a jedan je dobio zadatak da u selu Beregu obezbijedi pozadinske dijelove divizije. S istim zadatkom - u odnosu na svoju brigadu - ostavljen je bataljon 16. brigade u selu Osovou.¹³²⁾

U borbenu grupu je štab 16. brigade odredio 2., 3. i 4., a 20. brigade - 1. i 3. bataljon. Da bi bili što pokretljiviji, ti bataljoni su ostavili svoje pozadinske dijelove u rejonom rasporeda brigada, a sa sobom, pored dnevnoga obroka suhe hrane kod boraca, ponijeli su samo hranu za dva dana (na konjima). Pokret je izvršen u toku noći 27/28. i u toku 28. novembra. Sve jedinice

130) Isto, IV/30, zapovijest štaba 27. divizije od 27. 11. 1944. dok. br. 118.

131) Štab 3. korpusa je, 25. novembra 1944, poslao Vrhovnom štabu između ostalih i sljedeću depešu: »Zbog efikasnog dejstva avijacije nepr. od Višegrada prema Sarajevu saobraća noću« (Zbornik NOR, IV/30 dok. br. 130, str. 764).

132) Zbornik NOR, IV/30, cit. dok. br. 118.

su stigle u selo Obadi u predviđeno vrijeme. Tu je komandant divizije potpukovnik Miloš Zekić sa štabovima brigada razradio planove napada. U 20 časova su sve jedinice krenule prema drumu, u jednoj koloni, pravcem selo Stavanj - Petkovo Selište. Pokret se vršio kroz šumu, po snijegu od 15 do 20 cm dubine i dosta tamnoj noći. Zbog toga se kretalo sporo. Kad je čelo kolone izbilo pred Petkovo Selište (oko 2 km od druma), dva bataljona 16. brigade upućena su stazom prema Sjemeću, a glavnina kolone je produžila prema Han-Brdu. Uskoro je iz kolone izdvojen i 2. bataljon 16. brigade i orijentisan šumom prema drumu; bataljoni 20. brigade su nadomak Han-Brda krenuli paralelno s drumom prema Gornjoj Lijesci. Oko 1 čas 29. novembra cijela borbena grupa je bila razvijena za napad.

Na njenom desnom krilu je bio 3. bataljon 16. brigade. On je upućen ka Vranju (k. 1386), sa zadatkom da na pogodnim položajima obezbjeduje napad sa pravca od Rogatice. Druga dva bataljona te brigade razvila su se na Sjemeću do Han-Brda. Ulijevo od njih bili su bataljoni 20. brigade. Na cijeloj širini njihovog borbenog poretka, na drumu, bila je u pokretu neprijateljeva kolona u dužini od 8 do 9 km vazdušne linije. Vozila je sa prigušenim svjetlima. Pored puta neprijatelj nije imao nikakvog obezbjedenja. Bataljoni su, krećući se šumom ili proplančima, prišli drumu na blisko odstojanje, negdje i na 50 do 100 metara. Iz nepoznatih razloga dio (ešelon) kolone se zaustavio oko 1,30 časova ispred borbenog poretka bataljona 16. brigade upravo kada su oni prilazili drumu.¹³³¹

Na četne i bataljonske komande otvorena je vatra. Gotovo istovremeno su sva četiri bataljona zasuli neprijateljevu kolonu iz svega naoružanja. Najmanje 150 automatskih oružja (puškomitrailjeza i mašinki) i desetak ručnih protivtenkovskih bacaca i pt pušaka tuklo je neprijateljeva vozila ispred sebe. Na najvećem dijelu puta iz kolone je uslijedio odgovor - takođe sa jakom vatrom. Ispred dijela borbenog poretka 16. brigade dejstvovala su dva »flaka«, ali dosta visoko iznad strelničkog stroja. Eksplozije njihovih granata u granju jelika odjekivale su kao pucnji iz pozadine, ali borci su sada to znali i to ih nije nimalo zbumilo. Čete koje su bile bliže drumu, a ispred sebe nisu imale jak otpor, odmah su, poslije kratkotrajne paljbe, krenule najpriš i upale u raspored neprijatelja. Već poslije petnaestak minuta počeli su da gore kamioni. Borci bi s metkom - dva pro-

133) Šalim Ćerić, Napad 16. muslimanske i 20. romanijske brigade na njemačku motorizovanu kolonu, Istočna Bosna u NOB-u, 2, str. 689, Mitar Mićić, cit. čl., n. d., str. 534, Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 206-9.

bušili rezervoar, a onda palili benzin. Osim toga, neki od kamiona su zapaljeni ili su odletjeli u vazduh (kadaje u njima bila municija) pogotcima protivoklopnih mina. Jedinice ispred kojih se našao jači ili pribraniji neprijatelj, vodile su blisku borbu još cio sat. Nijemci su se branili iza vozila ili iz jarkova pored puta. Među posljednjim je skršen otpor na onom dijelu kolone gdje su bila dva flaka. Njihova posada je uništena ručnim bom-bama¹³⁴⁾.

Poslije nešto više od jednog sata borbe svi bataljoni su upali među neprijateljevu kolonu na putu. Zarobili su relativno malo: svega 15 vojnika, podoficira i oficira. Vjerovatno je dio posade motornih vozila i jedinica koje su se prevozile izbjegao u noć, u okolne šume. Pored puta bilo je dosta leševa, a isto tako i u kamionima; iz nekih od njih je curila krv. Međutim, u većini kamiona se nalazila municija i vojna oprema, ali i raznovrsna roba, počev od ženskih svilenih čarapa, grčkih cigareta, pa do raznih drangulija, kao što su lusteri, svijećnjaci, lampe i sl. Očigledno, bio je to dio pljačke koji su Nijemci vukli iz Grčke ili iz onih dijelova Jugoslavije preko kojih su se povlačili.¹³⁵⁾

Dok su ta četiri bataljona napadala kolonu, jedan njen dio (ešelon), koji nije bio zahvaćen udarom, krenuo joj je u pomoć odmah čin je počela borba. Međutim, glavnina 3. bataljona 16. brigade dočekala je tog neprijatelja iz zasjede i poslije kraće borbe ga odbacila nazad. Poslije toga nije bilo nikakve intervencije ni iz Rogatice niti iz Višegrada. Sve su jedinice mogle do svetuća da uništavaju mnogobrojna vozila - paljenjem. Od velikog plijena uzet je mali dio, jer se nije imao čime evakuisati. Zbog toga su velike količine municije i druge opreme zapaljene zajedno sa vozilima. Drum od Vranja pa do sela Gornje Lijeske bio je pretvoren u dugačku buktinju u kojoj su sve do ujutro odjekivale eksplozije municije i granata. U 7 časova bataljoni su povučeni s druma i krenuli prema polaznom rejonu za napad.¹³⁶⁾»

Prepad borbene grupe 27. divizije na Sjemeću spada među uspješnija borbena dejstva te vrste koja su izvršena na snage Grupe armija »E« u njihovom povlačenju kroz Jugoslaviju. Stab borbene grupe »Šoyerlen«, koji je još bio nadležan za osiguranje komunikacija između Višegrada i Sarajeva, istog dana je izvjestio komandu Grupe armija »E« šta se prethodne noći

134) Isto (U izvještaju štabu 3. korpusa od 3. 12. 1944, štab 27. divizije navoje daje u toj borbi na Sjemeću utrošeno između ostalih ubojnih sredstava i 120 mina za piate. AVII, k. 1111, br. reg. 34/1-7).

135) Isto.

136) Isto.

desilo na putu između Višegrada i Rogatice. U ratnom dnevniku te komande je zabilježeno: »... pojačana aktivnost bandi prema glavnom marševskom putu na odsjeku Višegrad - Podromanija. Na prevoju Sjemeć (10 km zapadno od Višegrada), jača banda izvršila noćni napad na našu kolonu nanijevši isto veće gubitke. Odbijen prepad jugoistočno od Podromanije«.¹³⁷ Među raspoloživim njemačkim izvorima nema podataka o tome o kojim se jedinicama radi i o gubicima koje su te noći pretrpjele na Sjemeću. Štab 27. divizije istog dana je o toj borbi i njenim rezultatima izvijestio štab 3. korpusa, a sutradan je o tome izviješten i Vrhovni štab.¹³⁸ U divizijskom operacijskom dnevniku je, između ostalog, zabilježeno: »Rezultat je bio velik: zapaljeno je 96 kamiona, 26 luksuznih automobila, 62 motocikla, 2 traktora. Ukupno 186 motornih vozila. Uništena 2 flaka, zapaljeno oko 1.000.000 metaka i ogromna količina ostale spreme i hrane. Zaplijenjeno 87 pušaka, 3 puškomitrailjeza, 5 pikavaca, 21 pištolj, 5000 puščanih metaka (toliko su borci otprilike iznijeli na sebi), nešto odjeće i obuće, cigara, duvana, šećera, itd. Ukupni neprijateljski gubici u ovoj akciji oko 500 izbačenih iz stroja (od toga preko 300 mrtvih). Pored ostalog, ubijeno je 10 viših oficira u kamionima, među njima jedan ppukovnik. Zarobljeno 15 Nijemaca, Talijana i Bugara (od kojih dva oficira i jedan podoficir)«.¹³⁹

»Naši gubici« - nastavlja se u operacijskom dnevniku - 10 mrtvih i 21 ranjenih drugova...«. Od toga su bataljoni 16. brigade imali 4 mrtvi i 6 ranjenih boraca i starješina. Ta brigada je uništila 75 motornih vozila i 2 flaka, ubila oko 150 neprijateljih vojnika, zarobila 9 Nijemaca i zaplijenila 80 pušaka, 2 puškomitrailjeza, 4 mašinke i drugu opremu.¹⁴⁰

Mada se možda mogu staviti izvjesne rezerve u pogledu procijenjenih gubitaka koje je neprijatelj imao u mrtvim i ranjenim, gubici u tehnicu su u velikoj mjeri pouzdani. Pisac ovih redova, koji je učestvovao u borbi na Sjemeću, bio je u prilici da deset godina kasnije prođe putem od Višegrada prema Rogatici. I tada su se u dužini od nekoliko kilometara pored drama mogle vidjeti olupine od karoserija kamiona i putničkih kola. Pouzdano se zna da je na tom mjestu u toku narodnooslobodilačkog rata jedino borbena grupa 27. divizije imala borbu s neprijateljевим motorizovanim snagama.

137) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 2, str. 1185.

138) Isto, IV/30, cit. dok. br. 130, str. 769.

139) Isto, IV/31, cit. dok. br. 4.

140) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 209.

Bitan činilac u postizanju tako kupnih rezultata u napadu na neprijateljevu kolonu na Sjemeću je postignuto iznenadeњe. Nijemci nisu očekivali da bi se jedinice 27. divizije mogle pojaviti u neposrednoj blizini Višegrada, pa zato nisu imali nikavog obezbjedenje na drumu do Sjemeća. Da bi postizanje iznenadenja u svemu obezbijedio, štab divizije izabrao je ne samo noćni napad, nego je i zaobilaznom marš-rutom doveo borbenu grupu u polazni rejon za napad (selo Obadi). I druge okolnosti bile su cijenjene kao elementi iznenadenja: noć je bila tamna, znalo se daje zemljište oko druma većinom pošumljeno ili da je - ako je otkriveno - neravno, s dosta žbunova i panjeva, i da će skrivati borbeni poredak jedinica. Zbog svega toga se i desilo da je borbena grupa prišla neprimijećena od neprijateljeve kolone koja je bila u pokretu, i koja je u odnosu na nju bila slijepa, nemoćna, jer se kretala neobezbijedena ispred borbenog poretku četiri bataljona 27. divizije koji su je mogli neometano zasuti ubistvenom vatrom, jer su dejstvovali sa bliskog, a mjestimično i vrlo bliskog odstojanja. I u toj prilici se zasjeda ili prepad - koji je u suštini, u taktičkom smislu bio zasjeda - pokazao kao izvanredno efikasan oblik dejstva na neprijateljeve motorizovane kolone koje se kreću komunikacijom koja nije obezbijedena stalnim posadama.

Ističući sve te elemente koji su uticali na rezultat borbe na Sjemeću, svakako ne treba izgubiti iz vida i dva bitna međusobno povezana i međusobno uslovljena činioca: prvi je u sposobnosti štaba divizije da lucidno procijeni kako će se neprijatelj ponašati kada prokrči prolaz svojim jedinicama od Višegrada do Podromanije i dalje ka Sarajevu. On je brzo uočio da se njemačke kolone kreću noću i predvidio da neprijatelj neće postaviti obezbjedenja tamo gdje 27. divizija nije vodila borbe ili ih je vodila samo jedan dan. Za tu svoju pretpostavku, koja je bila važan oslonac njegove odluke, imao je i provjerene činjenice: za sve vrijeme borbi između Rogatice i Sokoca na višegradskej drum su slate pojedine čete 16. brigade radi izvidanja i postavljanja zasjeda. Od njih su i dobijena obavještenja da neprijatelj nema obezbjedenja puta od Višegrada do Sjemeća. Prema tome, zamisao štaba divizije za napad na neprijatelja u rejonu Sjemeća bila je zasnovana na realnim osnovama. U njoj su maksimalno iskorišćene sve slabosti neprijatelja i, isto tako, maksimalno su iskorišćene mogućnosti jedinica divizije. U toj zamisli Sjemeć je, dakle, bio mjesto na kome se moglo najlakše doći u priliku da se neprijatelj porazi.

Za postizanje tako krupnih rezultata bile su svakako bitne borilačke vrijednosti jedinica. Sve tri brigade 27. divizije bile su

tih dana, iako ne naročito brojne (od 500 do 750 boraca), na vrhuncu borbene sposobnosti i efikasnosti. U svom izvještaju štabu 3. korpusa, štab 27. divizije pisao je o tome sljedeće: »Moral i borbenost na visini. Brigade kao cjeline prekaljene u borbama koje skoro svakodnevno vode. Bataljoni se otimaju kad treba da se ide na neki zadatak i u tom pogledu su ljubomorni ako budu izostavljeni da ne idu na zadatak. Ovo je opšta pojava po brigadama, što je vrlo poželjno. Od Nijemaca nimalo ne zaziru, Švabe pripuštaju prilikom zasjeda na sasvim bliska odstojanja i miješaju se sa istim. Neprijateljski tenkovi i motorizacija nisu više nikakav bauk. Borci na iste jurišaju vrlo smjelo. Ovo je naročito viđeno prilikom zadnje akcije između S(j)emeća i Lijeske, kad su naši borci kao tigrovi ispalili na cestu i počeli paliti ogromnu kolonu kamiona i ostalih vozila, iako su neprijateljski 'flakovi' otvarali uragansku vatru.¹⁴¹« Ti borilački kvaliteti, koje su stalno razvijale partizanska i skojevska organizacija i, naravno, komandovanje omogućili su diviziji i tada, a i kasnije, da ostvaruje krupne borbene rezultate.

Dok je divizijska borbena grupa bila na zadatku, dijelovi 19. birčanske brigade su (kako je već citirano u navedenom izvještaju štaba borbene grupe »Šojerlen«) iste noći u zasjedi, kod sela Kule, na drumu Rogatica - Sokolac, dočekali neprijateljevu kolonu i zapalili 5 kamiona. Glavnina te brigade se 29. novembra orijentisala u napad na kolone koje su pošle drugom od Sokoca ka Han-Pijesku. Kako je tog dana bio jačniji cilj neprijateljeve prodiranja na tom pravcu, štab divizije je cijelu 19. brigadu uputio u napad na njemačke kolone između Sokoca i Han-Pijeska. Kada je ona, 30. novembra, krenula na taj zadatak, u rejon koji je do tada držala (sela Pariževići i Šenkovići), upućen je 2. bataljon 20. brigade.¹⁴²

Tako će obrazovanje njemačkog fronta na Drini i prihvatanje dijela snaga Grupe armija »E« koji se povlačio od Užica za Ljuboviju, neposredno uticati i na borbenu angažovanje 27. divizije u narednom periodu. Radi prodora u dolinu Drine, neprijatelj je sredinom novembra doveo pojačanja na područje Brčkog i Bijeljine i odatle ovладao Zvornikom, Drinjačom i Bratuncem.¹⁴³ Da bi olakšao položaj tih snaga, on je, kao što je već rečeno, počeo i prodor iz Sokolca. S tim ciljem je obrazovana motorizovana borbena grupa 11. vazduhoplovne pješačke divisi-

141) AVII, k. 1111, cit. br. reg. 34/1-7.

142) Zbornik NOR, IV/31, cit. dok. br. 4.

143) Isto, IV/30, obavještenje štaba 3. korpusa štabu 27. divizije, 22. 11. 1944, dok. br. 105.

zije.¹⁴⁴⁾ Njeni prednji dijelovi su bili napadnuti, 25. novembra, od dva bataljona 20. romanijske brigade. Ali, kako su ti bataljoni vraćeni u sastav svoje brigade zbog pokreta divizijske borbe ne grupe prema Sjemeću, ispred tih neprijateljevih snaga više nije bilo jedinica divizije, pa su one bez teškoća, 27. novembra, izbile u Han-Pijesak. Vjerovatno, bojeći se iznenadenja, neprijatelj je pipavo krenuo dalje i narednih dana - iako ispred sebe nije imao nikakvog otpora - zastao je južno od Vlasenice zbog velikih rušenja i prepreka na drumu. Radi pojačavanja te grupe kod Vlasenice, 29. novembra je naređeno SS pukovskoj borbenoj grupi »Skenderbeg« da krene iz Rogatice preko Sokoca u tom pravcu.¹⁴⁵⁾ Zbog njenog pokreta, cijela je 19. birčanska brigada orijentisana na drum Sokolac - Vlasenica.

Kada se povratio sa Sjemeća, štab divizije ostao je dan-dva u iščekivanju. Sada mu je bio jasan cilj neprijateljevog nastupanja ka Vlasenici, ali je želio da bar malo odmori jedinice koje su bile na Sjemeću i da, za to vrijeme, još bolje sagleda situaciju i zadatke koje ona nameće. Međutim, izbjeganje neprijatelja pred Vlasenicu izazvalo je intervenciju štaba 3. korpusa da se 27. divizija više orijentiše na drum Sokolac - Vlasenica. Zato se već od 3. decembra polovina snaga divizije našla na toj komunikaciji; drugu polovinu je štab divizije i dalje zadržao prema drugu Višegrad - Rogatica - Sokolac.¹⁴⁶⁾

Na neprijatelja na drumu Sokolac - Vlasenica upućena su, pored 19. birčanske brigade, dva bataljona 20. romanijske brigade. Stab divizije insistirao je da te jedinice u izvršavanju dobijenog zadatka treba da dejstvuju »... na način kao što je izvedena naša skorašnja akcija između S/jemeća i Lijeske, koja je jedna od najljepših akcija naše divizije«.¹⁴⁷⁾ Tek što su te jedinice počele borbe protiv neprijatelja, štab 3. korpusa je ponovo intervenisao da se još pojačaju snage na pravcu prema Vlasenici. Zato je, 5. decembra, cijela 20. romanijska brigada orijentisana na drum Sokolac - Han-Pijesak, između sela Vidrića i Žlebova.¹⁴⁸⁾

144) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 1, str. 1056-7, 1063 i 1068. (U sastavu te borbene grupe bile su dvije (manje) borbene grupe, nazvane po njihovim komandantima: »Ajzele« i »Fihum«. Sastav tih grupa vidi se iz Zbornika NOR, IV/30, str. 672, napomena 2).

145) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 1, str. 1074, 1076 i 1079.

146) AVII, k. 1111, zapovijest štaba 27. divizije od 3.12. 1944. (u 14 časova), br. reg. 34/3-7.

147) Isto.

148) Zbornik NOR, IV/31, zapovijest štaba 27. divizije od 5. 12. 1944, dok. br. 24.

Borbe na drumu prema Vlasenici su vođene dva - tri dana. Obje brigade su iz zasjeda, postavljenih uglavnom noću, nekoliko puta dočekale neprijateljeve kolone i pozadinske dijelove, nanoseći im značajne gubitke. U jednom od tih napada su dijelovi 19. birčanske brigade, na Debeloj Medi (južno od Han-Pijeska) razbili jednu četu iz SS borbene grupe »Skenderbeg«.¹⁴⁹ Prodirući ka Vlasenici i dalje ka Drinjači neprijatelj nije imao snaga s kojim bi zaposio drum od Sokoca pa je, poslije prodora borbene grupe 11. vazduhoplovne divizije u dolinu Drine, morao napustiti jedan broj mesta koja je bio privremeno zaposio (Han-Pijesak, Vlasenici i dr.). Time je na pravcu prema Vlasenici došlo do privremenog zatišja.¹⁵⁰

Za to vrijeme izvršena su dva veća prepada na neprijateljeve kolone koje su se kretale od Višegrada ka Rogatici. Prvi je izведен 2. decembra sa dva bataljona 16. muslimanske brigade, na prostoriji između Vranja i Sjemeća. Nijemci su tu već bili postavili stalna obezbjedenja. Zato je 1. bataljon morao da vrši napad na jedno od tih obezbjedenja, da bi poslije toga mogao prići drugu. Međutim, 4. bataljon je zaobišao neprijateljeve položaje i u zasjedi je sačekao jednu kolonu. Poslije tročasovne borbe oba bataljona su se morala povući sa druma. U toj borbi je poginuo Radomir Milanović Laie, pomoćnik političkog komesara 1. bataljona. Sljedeći napad je, 6. decembra, izvršio sam 4. bataljon te brigade. On je ponovo na Sjemeću naišao na njemačko obezbjedenje. Neprimijećen, pomjerio se 2-3 km prema Višegradi i na mjestu gdje put nije bio osiguran u zasjedi je dočekao jednu njemačku kolonu. Tom prilikom je ubio 22 neprijateljeva vojnika, zapalio 6 kamiona, uništio 2 topa i zaplijenio 1 mitraljez i dosta odjeće i obuće. Sam je imao 2 mrtva i 9 ranjenih boraca.¹⁵¹"

To je bila posljednja borba jedinica 27. divizije u 1944. godini protiv njemačkih snaga koje su se povlačile preko Višegrada ka Sarajevu.

149) Nikola Andrić, i Mitar Minić, cit. članci n. d., str. 438 i 535, AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

150) Zbornik NOR, XII/4, cit. prilog 2, str. 1190-1.

151) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 210.